

Reprezentacija hrvatskog istraživača Dragutina Lermana u javnom i znanstvenom diskursu

Roce, Damjan

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:197745>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International](#)/[Imenovanje-Nekomercijalno-Dijeli pod istim uvjetima 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-08**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za antropologiju

Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

DIPLOMSKI RAD

**Reprezentacija hrvatskog istraživača Dragutina Lermana
u javnom i znanstvenom diskursu**

Student: Damjan Roce

Mentorica: dr. sc. Nevena Škrbić Alempijević, red. prof.

Komentorica: dr. sc. Sanja Potkonjak, izv. prof.

Zagreb, rujan, 2022. godine

Izjava o autorstvu

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad *Reprezentacija Dragutina Lermana u javnom i znanstvenom diskursu* izradio potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice dr. sc. Nevene Škrbić Alempijević, red. prof. i komentorice dr. sc. Sanje Potkonjak, izv. prof. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Vlastoručni potpis studenta

SADRŽAJ

1. UVOD	4
1.1. Pozadina i cilj istraživanja	4
1.2. Određenje metodologije i teorijski okvir	6
2. KONTEKST	9
2.1. Biografija Dragutina Lermana.....	9
2.2. Povijesni kontekst	10
2.2.1. Europa u Lermanovo doba	10
2.2.2. Slobodna Državna Kongo	11
3. ANALIZA GRAĐE	15
3.1. Lermanovi zapisi	15
3.1.1. <i>Afrički dnevnik</i>	15
3.1.2. Ostali zapisi	22
3.2. Tekstovi o Lermanu	22
3.2.1. Julije Kempf	22
3.2.2. Novine iz Lermanovog doba	24
3.2.3. Novine nakon Lermanove smrti (1918-1970)	26
3.2.4. Aleksandar Lopašić	29
3.2.5. Aleksandra-Sanja Lazarević	31
3.2.6. Zlata Kolarić-Kišur	34
3.2.7. Književni časopisi	35
3.2.8. Rat u Kongu (1996-7)	36
3.2.9. Kontradiskurs	36
3.3. Muzejski postavi	39
3.3.1. Etnografski muzej u Zagrebu	39
3.3.2. Gradski muzej Požega	41
3.4. Komemoracije	41
4. TUMAČENJE	46
4.1. Autobiografija	46
4.2. Biografija	49
4.3. Simbolika	52
4.4. Podvojeni diskurs	55
4.5. Kulturno sjećanje	57
5. ZAKLJUČAK	61
6. POPIS PRILOGA	64
7. POPIS LITERATURE I GRAĐE	65
7.1. Literatura	65
7.2. Građa	68
7.3. Internetski izvori	75
8. SAŽETAK	78
5. ABSTRACT	78

1. UVOD

1.1. Pozadina i cilj istraživanja

Cilj ovog rada je propitati konstrukciju lika hrvatskog istraživača Afrike Dragutina Lermana u javnom i znanstvenom diskursu s fokusom na njegovoj etnografskoj djelatnosti i ulozi u kolonizatorskoj politici. Lerman je naime između 1882. i 1896. obavljao različite istraživačke, administrativne i vojne dužnosti u Slobodnoj Državi Kongo, osobnoj koloniji belgijskoga kralja Leopolda II. Tokom svog boravka prikupio je zbirku od oko 500 predmeta koje je donirao Narodnome muzeju u Zagrebu. Slobodna Država Kongo je četiri godine nakon Lermanovog odlaska bila u središtu međunarodnog humanitarnog i političkog skandala zbog dugogodišnjeg sistematskog zlostavljanja i izrabljivanja tamošnjeg radništva i stanovništva, nakon čega je belgijska vlada bila prisiljena otkupiti i aneksirati Kongo 1908. godine.

Iz osobnog iskustva Lermanovo ime sam postupno primjećivao prilikom posjeta Etnografskom muzeju u Zagrebu (EMZ), te tokom studiranja etnologije i kulturne antropologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Istovremeno, informiran skromnim poznavanjem predmeta antropologije društvenog sjećanja i postkolonijalizma primijetio sam kako u gotovo svim slučajevima u kojima se spominje nedostaje kritički pogled na njegovu ostavštinu (u ovom slučaju afričke predmete donirane Etnografskom muzeju i dnevnikе koje je vodio u Kongu između 1889. i 1896.) i općenito na njegovo djelovanje. Kolonijalni kontekst u kojem je vršio dužnost se spominje, uključujući i surovost režima za koji je radio, ali kao da se isti ne dovodi u izravnu vezu s njim. Ovaj me šizofreni diskurs pomalo zbunjivao te na kraju i potaknuo da potražim odgovore na pitanja kako i zašto se konstruira Lermanov lik na takav način.

Van ovog osobnog iskustva, 24. kolovoza 2018. godine obilježena je 100. godišnjica njegove smrti i 155. obljetnica rođenja, prigodno u Zagrebu s predavanjem održanim u EMZ-u gdje su sudjelovali etnolozi iz tri hrvatske institucije u kojima se čuva njegova ostavština (EMZ, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Gradski muzej Požege) i njegovoj rodnoj Požegi gdje se planirala svečanost koja bi uključivala prezentaciju projekta snimanja biografskog igrano-dokumentarnog filma o njegovom poslijeafričkom požeškom periodu, te otkrivanje spomen-reljefa sa njegovim likom na rodnoj mu kući. Unatoč ovom priznanju što su mu iskazale muzejske institucije, prema dojmu koji sam stekao razgovarajući s raznim osobama o temi svog diplomskog rada, nisam primijetio da mu je ime poznato široj hrvatskoj javnosti, tj. osobama

izvan rodne mu Požege i osobama koje se ne bave hrvatskom poviješću, ili etnologijom i kulturnom antropologijom.

Unatoč etnografskim zapisima u dnevnicima i brojnim predmetima koje je Lerman donio iz Afrike, kao i onima braće Seljan, u Hrvatskoj nikada nije zaživjela afrikanistika. Izuzev nekoliko izuzetaka, unutar hrvatske etnologije rijetko je tko pokazivao interes za ozbiljnijim bavljenjem afričkim kulturama. Često se ističe estetska i etnografska vrijednost Lermanove zbirke, bilo u muzejskim vodičima, bilo u znanstvenim i novinarskim člancima. No, o samom kontekstu u kojem je skupio predmete tijekom svojeg boravka u Kongu ne zna se mnogo. Izuzev par novijih tekstova i fotografskog portreta, postav se nije mijenjao od 1972. godine. Slično kao i sa Lermanom. Mnogo se pisalo o njemu, ali većinom su se ponavljale iste životopisne informacije. Diskurs je ostao isti. Još uvijek postoji dosta nejasnoća, te smatram kako nedostaje nepristrani znanstveni pregled njegovog opusa. Čak štoviše, nekadašnja kustosica vaneuropske zbirke EMZ-a Aleksandra Lazarević, iako možda sa nekog drugog stajališta, često je naglašavala kako Lermanov afrički opus zaslužuje preispitivanje i revalorizaciju (Lazarević 1979:95; Vinšćak 1990:387).

U periodu prikupljanja građe za ovaj rad, diljem zemalja koje su nekoć bile zapadnoeuropske kolonijalne sile (Velika Britanija, Francuska, Belgija, Njemačka) održali su se brojni antirasistički prosvjedi potaknuti onima u SAD-u nakon ubojstva Georga Floyd (Lankes 2021). Iako inicijalno fokusirane na strukturalni rasizam državnih institucija (u SAD-u poglavito policijskog aparata), prosvjednici su se zalagali i za uklanjanje spomenika te promjenu nazivlja ulica i institucija posvećenih osobama iz imperijalne nacionalne povijesti koje su se proslavile ili obogatile zahvaljujući kolonijalnoj eksploataciji, kao i trgovini robljem. Premda su oduvijek određeni glasovi u vidu povjesničara, istraživačkih novinara, anticolonijalnih pokreta ili postkolonijalnih autora problematizirali ulogu nacionalnih heroja u kolonijalnoj i rasnoj politici, tokom zadnjih nekoliko godina ovaj diskurs se proširio na srednjostrujaške medije.

Hrvatsku doduše ovo nije obuhvatilo budući da nikada nije bila kolonijalna sila, niti je imala kolonijalne pretenzije, već je kroz veći dio svoje povijesti bila podređena drugim imperijalnim hegemonima. No, istovremeno dok su se u svijetu spomenici kolonijalnim upraviteljima rušili, a nepogodna imena institucija mijenjala, u Karlovcu je u sklopu ukrašavanja javnih fasada likovima iz hrvatske povijesti urađen veliki mural posvećen Dragutinu Lermanu, "svjetskom putniku i putopiscu" i "vizionaru svojeg doba" (Topolčić 2020), koji je za svoj rad u Slobodnoj Državi

Kongo više puta bio odlikovan od samog njenog suverena, belgijskog kralja Leopolda II¹. Upravo je zato Lermanov slučaj zanimljiv, pošto se radi o nekome tko je iz podjarmljene zemlje (Hrvatske unutar Austro-Ugarske Monarhije) otišao u službu druge podjarmljivačke sile (Slobodne Države Kongo u posjedu belgijskog kralja) kako bi podjarmio neke njemu dotad nepoznate narode, te se pritom u svojim dnevnicima žalio nad podjarmljenom sudbinom vlastitog naroda (Lerman 1989:429-430). Stoga je i jedno od pitanja koje ovaj rad razmatra i ono kako je to biti istovremeno kolonizator i kolonizirani.

No, pri propitivanju konstrukcije Lermanovog lika krenuo sam od nekoliko temeljnih pitanja: tko konstruira lik Dragutina Lermana, kako to čini, te kojim povodom? Što predstavlja njegov lik? Dijakronijski gledano zanima me kako se do današnjeg dana tumačilo i prezentiralo njegovo djelovanje i je li se nešto u tumačenju mijenjalo. Ako da, što? U kakvom su međusobnom odnosu te reprezentacije? Što im je zajedničko, a što različito? Pritom uzimam u obzir kako je prikazan kontekst u kojem je djelovao, te kako je to utjecalo na njegovu reprezentaciju.

1.2. Određenje metodologije i teorijski okvir

Kako bih došao do odgovora prikupio sam obiman korpus tekstova o Lermanu od onih najstarijih iz 1882. godine kada se u novinama izvještavalo o njegovom prvom putovanju u Afriku, pa sve do današnjih dana kada nas se obavještava o njegovim komemoracijama. Ova etnografska građa koju sam kritički obradio obuhvaća Lermanove osobne dnevničke zapise i pisma u tiskanim izdanjima, zatim tekstove objavljene o samom Lermanu koji se dijele na novinske, akademske, muzejske, popularno-znanstvene, turističke, edukativne i one zabavno-informativne. Građu starih novina sam skupio na internetskim arhivima Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, čitaonicama Gradske knjižnice Zagreb, hemeroteci Gradskog muzeja Požega, te Etnografskog muzeja u Zagrebu.

Vjerujem da postoji još mnogo drugih meni trenutačno nedostupnih izvora koji spominju Lermanovo ime, ali za potrebe rješavanja problematike ovog rada smatram da je prikupljeni korpus sasvim dostatan. Osim tekstualnih i slikovnih izvora, dokumentirao sam i trajni postav izloženih artefakata u Etnografskom muzeju u Zagrebu kakav je zatečen u periodu od 2018. godine do 2022. godine. Uz analizu navedenog korpusa, obavio sam i polustrukturirane intervjue

¹ Spomenici kralja Leopolda II u Belgiji također su uklonjeni nakon vandaliziranja i brojnih pritužbi (Porterfield 2020; Rankin 2020)

s kustosicom koja vodi Zbirku izvaneuropskih kultura Etnografskog muzeja u Zagrebu, te kustosicom sa etnološkog odjela Gradskog muzeja Požega. Pošto se obje etnologinje bave interpretacijom Lermanova rada i najviše su upoznate sa njegovim zbirkama, pomoću njihovih kazivanja razjasnio sam neke činjenične nejasnoće koje su se pojavile prilikom sakupljanja i analize korpusa.

S obzirom da je u fokusu istraživanja relativno ugledna osoba iz nacionalne povijesti čije je djelovanje nerazdvojno od njegove uloge u kolonijalnom projektu, svoje ću tumačenje analizirane građe u prvom redu temeljiti na teorijskim postavkama postkolonijalne kritike koja dekonstruira dominantni diskurs kao skup reprezentacija subjekata kojim kolonizator pokušava uspostaviti kontrolu nad subjektom predstavljajući svoja gledišta kao evidentna i zdravorazumska. Po mnogo čemu Lermanovi zapisi, kao i tekstovi o njemu koji esencijaliziraju "Crnce" i "Afrikance" kao civilizacijski zaostale u čiju je kulturu potrebno intervenirati kako bi im se pomoglo, primjer su kolonijalnog diskursa veoma uobičajenog za imperijalne zemlje vremena u kojem je djelovao (Said 1994:17). No, ne toliko i za Hrvatsku. Stoga ću na odabranim primjerima građe pokazati kako je, kada, i čime imperijalna ideologija postala prihvatljiva, i 'prirodna' čak i u potčinjenim zemljama, te kako se osvajanje i kulturna dominacija opravdavaju izlikom karitativnih, domoljubnih i civilizirajućih principa. Upravo ovaj kolonijalni diskurs neprimjetno se preuzima i reproducira putem sjećanja na njega i na njegovo djelovanje sve do današnjeg dana, ali isto tako s vremenom dolazi i do njegovog loma zbog inherentne kontradikcije (Bhabha 1994:94-120).

No, dok se Lerman često u tekstovima slavi, a obljetnicama i imenovanjem ulica i škole ističe njegova važnost za lokalni i nacionalni identitet, u široj javnosti i u popularnom diskursu svijest o njemu već duže vrijeme tone u zaborav. Kako bih obuhvatio ovu dinamiku sjećanja između politike pamćenja koju u prvom redu iniciraju etnolozi, novine, časopisi i muzejske institucije, i kulturnog zaborava, poslužit ću se modelom kulturnog sjećanja Aleide Assmann (Assmann 2008) koja ga dijeli na kanon – institucijski selektirano i sankcionirano iliti aktivno kulturno sjećanje, i arhiv – sve ono što nije smatrano dovoljno važnim za kanon, ali je i dalje relevantno pa je stoga deponirano (pasivno kulturno sjećanje), te pozicionirati Lermana unutar ove klasifikacije. Također ću koristiti ovaj teoretski okvir kako bih pojasnio tenziju unutar diskursa koja stvara dojam podvojenosti. Kod preciziranja gdje se društveno sjećanje na Lermana utjelovljuje i pohranjuje, te prenosi koristit ću se konceptom mjesta sjećanja (Nora 2006).

Pošto su Lermanovi autobiografski zapisi iz Konga ključni u konstrukciji njegovog lika, kod njihovog iščitavanja i tumačenja oslonio sam se na rad književnog teoretičara Maxa Saundersa (2008) koji se bavio odnosom *životopisanja*, autobiografije i sjećanja. Uz to ću koristiti kritičko čitanje dnevnika kolonijalnih časnika i istraživača Konga s kraja 19.st. koje je proveo antropolog Johannes Fabian (2000) kontekstualizirajući njihovo emotivno i psihološko stanje te ispitao koliko su različiti čimbenici utjecali na njihovu percepciju sebe i okoline. Smatram kako su Saundersov i Fabianov uvid bitni pri čitanju i tumačenju Lermanovih dnevnika koji tvore okosnicu njegove reprezentacije.

Kako bih povijesno kontekstualizirao period u kojem je Lerman djelovao konzultirao sam se sa nekoliko knjiga i radova o historiografiji i povijesti Konga i Slobodne Države Kongo. Osim već spomenutog Fabiana, referirao sam se i na radove Rutza (2018), Nzongola-Ntalaje (2002), Van Reybroucka (2014), Vanthemschea (2006), te Hochschilda (1999). Od velike je pomoći bila i knjiga *Imagining the Congo* u kojoj je Kevin C. Dunn (2003) napravio genealoški pregled diskursa i reprezentacija Konga od samih kolonijalnih početaka Slobodne Države Kongo do danas, razjasnivši kako su nametnute reprezentacije utjecale na društveni, ekonomski i politički razvoj tog područja.

U prvom dijelu rada predstaviti ću Lermanove biografske podatke, te povijesni kontekst u kojem je djelovao, sa posebnim osvrtom na Slobodnu Državu Kongo i kralja Leopolda II. za kojeg je Lerman vršio dužnost 14 godina. Zatim ću razložiti sakupljeni korpus na nekoliko cjelina. U prvoj ću se baviti osobama koje su najviše pridonijele konstrukciji njegovog lika, zatim medijskom i znanstvenom diskursu za vrijeme Lermanovog i života i poslije njegove smrti. Nakon toga ću se osvrnuti na njegove zbirke u zagrebačkom i požeškom muzeju, te analizirati izvješća sa njegovih komemoracija. U posljednjem poglavlju ću analiziranu građu rastumačiti pritom obuhvaćajući pitanja koja sam postavio na početku. S obzirom da je slavu stekao zahvaljujući karijeri u službi belgijske kolonijalne uprave, njegov život i djelovanje nakon afričkog perioda neće biti toliko u fokusu, ali ću ih se dotaknuti u analizi sjećanja na Lermana u Požegi i Kreševu.

2. KONTEKST

2.1. Biografija Dragutina Lermana

Dragutin Lerman² rođen je 1863. godine u Požegi gdje je završio pučku školu i prve razrede gimnazije. Kraće vrijeme je živio kod strica u Budimpešti gdje je polazio Trgovačku školu. Godine 1879. pješice se zaputio iz Zagreba do Londona gdje se pokušao ukrcati na brod za Ameriku. Vrativši se, u Karlovcu se zaposlio kao trgovački pomoćnik. U slobodno je vrijeme čitao djela poznatih putnika i istraživača poput Stanleya i amaterskog arheologa Heinricha Schliemann te učio engleski jezik. Upoznao se s mladim kadetom austrijske ratne mornarice Napoleonom Lukšićem s kojim se 1882. godine uputio u Bruxelles gdje je novinar i afrički istraživač Henry Morton Stanley spremao ekspediciju Društva za proučavanje Gornjeg Konga pod pokroviteljstvom belgijskog kralja Leopolda II. Zadaća je bila geografski ispitati područje oko rijeke Kongo, te putem osnivati upravne i trgovačke stanice. Prvi boravak u Kongu trajao je do 1885. godine kada se u kolovozu vraća u Požegu, darovavši pritom prvu pošiljku predmeta Narodnom muzeju u Zagrebu. U ljeto 1888., nakon dvogodišnje vojne obaveze u Osijeku, ponovno putuje za Kongo. Prvih nekoliko zadataka obuhvaćalo je novačenje vojnika u Liberiji i Sierr Leone u službu Force Publique, vojnog aparata Slobodne države Kongo. U prosincu iste godine počeo je voditi dnevnik. Godine 1890. preuzima dužnost namjesnika postaje Stanley Falls gdje je stacioniran sve do prosinca. Zbog zdravstvenih tegoba privremeno napušta Kongo početkom 1891. Nakon oporavka u Požegi odlazi u prosincu na treći boravak koji je trajao sve do jeseni 1894. Njegov posljednji boravak u Kongu bio je relativno kratak, od proljeća 1895. do jeseni 1896. kada se zbog zaruka trajno vraća u Požegu. U travnju 1897. ženi se za Hedvigu Reiner, kćerku bogatog zemljoposjednika koji mu povjerava ravnateljstvo Prve požeške štedionice. Ovom se prilikom upustio u poduzetničke vode te je Požegu gospodarski pokušao pokrenuti otvarajući rudnike i tvornice, te izdajući pozajmice građanima za razne projekte. Zbog političkih previranja, loših financijskih odluka i niza nesreća, 1909. napušta Požegu kako bi u Francuskoj i Belgiji probao skupiti kapital kojim bi vratio dugove. Godine 1911. dolazi u Kreševo

² Lermanova biografija je nerijetko romanticizirana uz mjestimična faktografska nepodudaranja. Radi što točnijeg predočenja poslužio sam se službenom biografijom koju je sastavio požeški kroničar Julije Kempf (Kempf 1910; Kempf 1923), istraživanjem kustosice Gradskoga muzeja Požega, Maje Žebčević Matić, te zapisima etnologa Aleksandra Lopašića (Lopasic 1971).

gdje osniva ugljenokope. Situaciju mu otežava izbijanje Prvog svjetskog rata, te sve lošije zdravstveno stanje. Umire u Kreševu 12. lipnja 1918. godine gdje je i pokopan.

2.2. Povijesni kontekst

2.2.1. Europa u Lermanovo doba

U vrijeme Lermanovog boravka u Africi Hrvatska je bila sastavni dio Austro-Ugarske Monarhije, uglavnom ruralne multinacionalne države sastavljene od raznolikih etnika i zajednica sa centralnom upravom podijeljenom između metropola Beča i Budimpešte. Kako je ideološki sistem monarhije zahtijevao odanost kruni, a ne nekoj središnjoj ideji nacije koja je sredinom 19. st. postajala dominantna politička paradigma, nacionalistički pokreti konstituirajućih zemalja Austro-Ugarske brzo su se širili. Mađari su Austro-ugarskom nagodbom 1867. godine sebi osigurali odvojeni autonomni status, dok su ostali narodi, poglavito Slaveni, bili u podređenoj poziciji. Iako je Hrvatska godinu dana poslije nagodbom zadržala djelomičnu autonomiju, financijski i gospodarski i dalje je bila podložna Ugarskoj koja je nastavila provoditi politiku kulturne i političke dominacije (Hrvatsko ugarska nagodba 2021).

Hegemonske ambicije bile su simptomatične za cijeli period druge polovice 19.st. kada su se zapadnoeuropske sile poput Francuske i Velike Britanije u potrazi za novim tržištima i izvorištima resursa intenzivno takmičile u širenju državnog teritorija uspostavljanjem kolonija na drugim kontinentima i jačanju ekonomske moći. Tekovine industrijske revolucije u vidu parnog stroja, novih oružja, ali i razvoja medicine omogućile su europskim istraživačima, misionarima i vojskama prilaz dotad geografski nepristupačnim područjima. Istovremeno, prosvjetiteljske ideje racionalizma i univerzalnosti razvile su se u imperativ katalogiziranja i klasificiranja svakog aspekta prirodnog svijeta (Pratt 1992), što je doprinijelo imperijalnoj politici kontrole. Kako su Europljani racionalizacijom kulturne i rasne hijerarhije postavili svoju civilizaciju kao ideal, izvaneuropska društva smatrana su neracionalnima i nerazvijenima te ih je bilo potrebno civiliziranjem kulturno uzdignuti. Na temelju tih ideja kolonijalne ekspedicije i osvajanja predstavljana su kao 'civilizirajuće misije'. Jedan od istaknutijih ciljeva bilo je iskorjenjivanje ropstva, koje je u Europi postepeno ukidano u prvoj polovici stoljeća. No, ono što je vrijedilo u europskim metropolima, izgubilo se u prijevodu u kolonijama gdje su se stvarali novi oblici diskriminacije i podčinjenosti. Zlostavljanja i nasilje su često bili opravdavani kao nužno zlo prilikom 'civiliziranja divljaka' (Dunn 2003:28).

2.2.2. Slobodna Država Kongo

Kako je nacionalizam bio jedan od pokretača ove prekomorske ekspanzionističke politike, tako je posjedovanje kolonija bilo i pitanje prestiža (Boahen 1987:31), čega je Belgijski kralj Leopold II. bio sasvim svjestan još i prije nego je sjeo na prijestolje 1865. godine (Hochschild 1998:36-8). U usporedbi sa susjednim zemljama, Belgija je bila malena i relativno mlada bez razvijene mornarice i trgovačke flote, tako da je belgijska vlada ekspanzionističku politiku ocijenila esktravagantnom, dok joj ni građanstvo nije bilo sklono. Leopoldu se prilika ispunjenja ambicije pružila nakon vijesti o Stanleyju³ koji je prešao središnju Afriku putujući od istoka prema zapadu, navigirajući pritom rijekom Kongo. U njenom razgranatom porječju Leopold je prepoznao potencijalnu koloniju, pošto su ovi povezani vodeni putevi pružali prirodnu strukturu transportnih mreža (Hochschild 1998:62).

Leopold je 1876. osnovao organizaciju *Association Internationale Africaine* (AIA) u svrhu istraživanja i mapiranja središnje Afrike, te suzbijanja ropstva i civiliziranja regije (Hochschild 1998:45-46). Pod okriljem AIA angažirao je Stanleyja da organizira ekspedicije kako bi uspostavio temelje kolonije podižući potrebnu infrastrukturu poput željeznice, parobrodskih veza, upravnih i trgovačkih postaja, te potpisivanjem ugovora sa domorodačkim poglavarima predao suverenost teritorija kralju u zamjenu za europsku robu (Van Reybrouck 2014, ch. 1). Do 1884. Stanley i njegovi agenti skupili su oko 300-400 ugovora koji su pred rivalskim europskim silama davali Leopoldu legitimitet i pravo nad teritorijem kojeg su tada još prisvajali Francuzi, Portugalci i Englezi (ibid.). 'Utrka za Afrikom' i pitanje Konga bilo je riješeno na berlinskoj konferenciji 1884-1885 gdje je Leopold uz pomoć zakulisnih diplomatskih dogovora, potplaćivanja i obećanja da će na teritoriju uspostaviti slobodnu trgovinu i iskorijeniti ropstvo, dobio simboličnu potporu delegacija (Vanthemesche 2006:90), te je nakon odluke belgijskog parlamenta postao kralj-suveren Konga i time vlasnik prve privatne kolonije na svijetu (Dunn 2003:9).

Zbog enormne količine uloženog novca u lobiranje europskih diplomata, uspostavu stanica i pokretanje ekspedicija, novonastala država bila je potkapacitirana i funkcionirala je na

³ Stanley je unutar europskih i američkih krugova bio smatran glavnim autoritetom za Kongo u drugoj polovici 19. st. objavljivanjem brojnih reportaža i putopisa koji su publicirali njegova dostignuća i svjetonazor (između ostalog je i prvi popularizirao sintagmu 'tamni kontinent'). Zahvaljujući ovome njegove reprezentacije Afrikanaca postale su prihvaćena "istina" koja se kontinuirano koristila narednih 100 godina. (Dunn 2003)

minimalnom budžetu, unatoč velikoj količini slonovače koja se izvozila na europsko tržište (Vansina 2010:22). Nedostajalo je europskog osoblja, dok su zanzibarski i zapadnoafrički vojnici često dezertirali. Nasuprot plemenitim obećanjima kojima je osigurao potporu, kraljeva kolonijalna politika temeljila se isključivo na ekonomskim motivima, pošto je prihodima namjeravao svu dobit preusmjeriti u Bruxelles (Van Reybrouck 2014, ch.2; Vanthemsche 2012:197). Kako bi osigurao što veću zaradu, upravni troškovi su svedeni na minimum. Osim fiskalnih problema, u nekim područjima bio je izražen otpor stanovnika poglavito na periferiji (Kwango, Katanga, Uele) gdje su se vodili ratovi (Van Reybrouck 2014, ch.2).

Patentiranje prve pneumatske gume 1887. dovelo je do velike potražnje za kaučukom kojeg je bilo obilje u šumama Konga. Kako bi što učinkovitije eksploatirao izvore kralj je 1891. izdao dekrete kojima je nacionalizirao sva nekultivirana i nenastanjena zemljišta, što je činilo oko 99% teritorija (Nzongola-Ntalaja 2002:22; Van Reybrouck 2014, ch.2; Vanthemsche 2012:22). Većinski ga je dodijelio u koncesiju privatnim kompanijama, dok je dio teritorija zadržavala država. Iako je formalno slobodna trgovina i dalje postojala, u praksi je to bilo neizvedivo pošto su svi resursi pripadali državi, tj. kralju⁴. Na lokalne kulture i zajednice ovo je imalo katastrofalne posljedice pošto su za uzdržavanje koristili puno veći teritorij od onog kojeg su nastanjivali (Van Reybrouck 2014, ch.2).

Kvota za sakupljeni kaučuk varirala je od regije do regije, no princip je ostao isti. Nakon što bi regionalni upravitelj napravio procjenu, vojnici bi se zbrinuli za skupljanje, pritom koristeći sistem prisilnog rada i zastrašivanja, otimajući po selima žene kako bi primorali njihove partnere da skupe što veću količinu kaučuka. Pošto se nije radilo o plantažama već o lijanama kaučukovca koji je rastao u divljini, potraga za nepresušanim izvorima zahtjevala je mnogo vremena. Kao posljedica, nitko se u selima nije mogao posvetiti lovu i poljoprivredi što je dovelo do masovne gladi i širenja raznih bolesti. Radnici koji su odbijali raditi bili bi mučeni ili ubijani, a sela spaljivana (Lowe i Montero 2020:10). S obzirom da su europski časnici zabranjivali nepotrebno razbacivanje streljiva, kako bi opravdali metke potrošene u lovu na divljač, vojnici bi donosili nadređenima amputirane udove kao dokaz ubijanja stanovnika koji su odbijali raditi (Van Reybrouck 2014, ch.2; Vanthemsche 2012:25). Time je oblikovan sistem koji je poticao nasilje i normalizirao ubijanje. Iako ne postoji konsenzus oko točnog broja umrlih, ovaj *de facto*

⁴ Ovo je podrazumijevalo da, primjerice, sve životinje ubijene na državnom zemljištu automatski pripadaju državi. Tako su urođenik koji prodaje slonovaču i britanski trgovac koji ju kupuje oboje kršili zakon, pošto se radilo o neovlaštenom preprodaji državne imovine (Van Reybrouck 2014, ch.2).

robovlasnički sistem razvijen tijekom Leopoldove uprave Slobodnom Državom Kongo doveo je do smrti između 2 – 10 milijuna Afrikanaca (Verbeeck 2019:6).

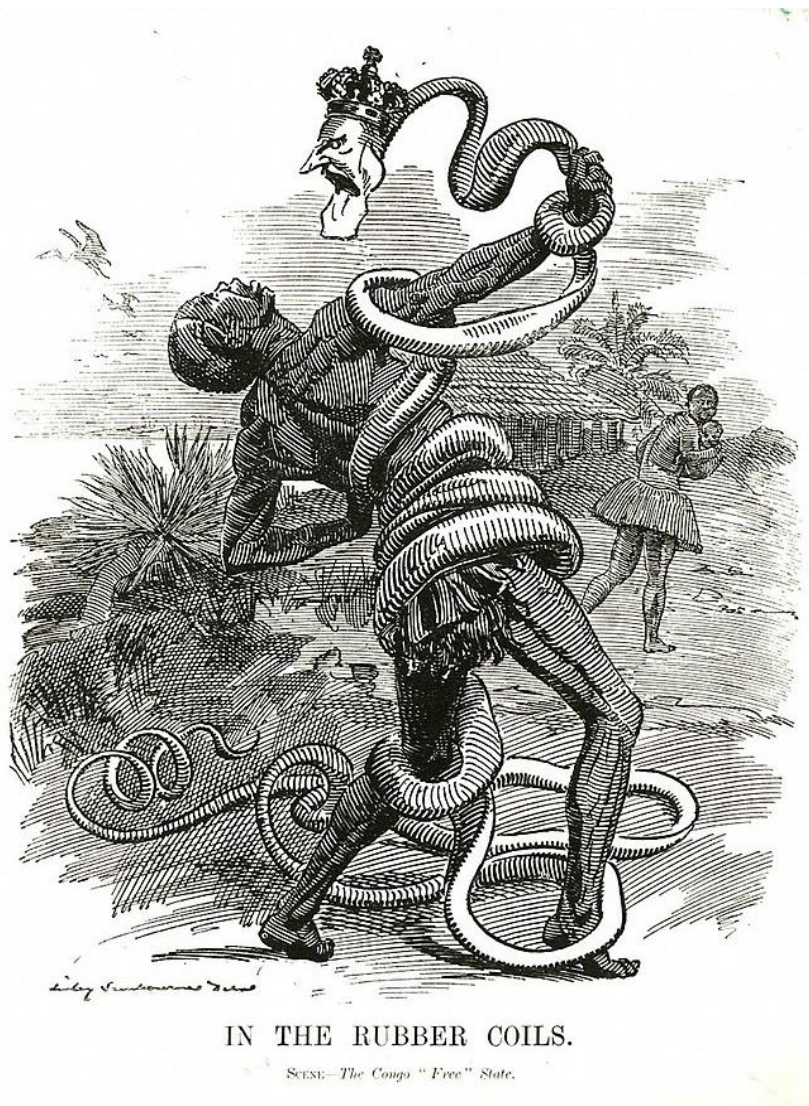
Vijesti o situaciji u Kongu bile su prigušene pošto je Leopold II. posjedovao moćnu propagandnu mašineriju tiskajući različite publikacije koje su europsko djelovanje u Kongu prikazivale kao humanitarni rad (Clay 2020:5). Prva javna kritika bila je ona afro-američkog povjesničara i novinara Georgea Washingtona Williamsa koji je posjetio Kongo 1890. Zgrožen nasiljem i robovlasničkim uvjetima pod kojim su stanovnici radili, poslao je apel⁵ kralju Leopoldu nazivajući zlostavljanja u njegovoj državi "zločinima protiv čovječnosti" (Hochschild 1998 111-12). Kralj je pismo ignorirao i propagandom potisnuo svaki kontranarativ u medijima. Nekoliko godina kasnije dolazi do sve više sličnih izvještaja svećenika i misionara. Njihova svjedočanstva pomogla su pokrenuti prvu međunarodnu organizaciju i kampanju za ljudska prava 20.st – Udruženje za promjene u Kongu (*Congo Reform Association*). Predvodio ju je britanski novinar Edmund Morel koji je kao činovnik u roterdamskoj luci primjetio kako se sa belgijskih brodova iz Konga istovaruje guma, slonovača i ostale sirovine, dok se utovaruju samo oružje i municija (Dunn 2003:51).

Sljedećih nekoliko godina Morelova humanitarna organizacija je uz pomoć mnogostrukih publikacija i fotografija osakaćenih berača kaučuka uzbunila europsku i američku javnosti, te je nakon izvještaja britanskog konzula Rogera Casementa iz 1904. Leopold bio prisiljen poslati nezavisni istražnu komisiju u Kongo, koja je unatoč njegovom očekivanju da će ga osloboditi optužbi, svojim intervjuima i izvještajima detaljno opisala poguban utjecaj državne politike na stanovništvo (Van Reybrouck 2014). Međunarodni je pritisak rastao sve dok Leopold II. nije bio prisiljen prepustiti Kongo belgijskoj vladi koja ga je anektirala u ožujku 1908. čime je Slobodna Država Kongo promijenila ime u Belgijski Kongo⁶. Iako je tranzicija vlasti pomogla obuzdati brutalnu eksploataciju i nasilje, otvaranje Konga i njegovih prirodnih i mineranih bogatstava belgijskoj ekonomiji ostalo je važna motivacija za kolonijalnu ekspanziju. Kongo je bio je pod belgijskom upravom sve do proglašenja nezavisnosti 30. lipnja 1960. Međutim, eksploatacijski

⁵ Washington je pismo sastavio 18.7.1890. dok je odsjedao na postaji Stanley Falls, čiji je u to vrijeme Lerman bio upravitelj.

⁶ Pritom valja imati na umu da se Leopoldovi kritičari nisu nužno protivili kolonijalizmu kao takvom. Morel i njegova organizacija nisu doveli u pitanje kolonijalne i imperijalne temelje eksploatacijskog sistema. Bavili su se samo simptomima, brutalnostima i određenim oblikom kolonijalne prakse odgovornom za njih. Većinu reformatora je samo zanimala reforma kolonijalizma, a ne ukidanje. Samim time promjena upravitelja nije predstavljala veliku promjenu. (Nzongola-Ntalaja 2002:26)

sistem vojne i kulturne represije koji je uspostavio Leopoldov režim repliciran je i u post-kolonijalnom Kongu, prvo u diktaturi Mobutua (1965-1997), a zatim i za vrijeme njegovog nasljednika Kabile (1997-2001) (Nzongola-Ntalaja 2002:2).

Prilog 1. Karikatura kralja Leopolda II koji napada sakupljača kaučuka. Autor: Linley Sambourne, 28. studenog, 1906.

Preuzeto: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Punch_congo_rubber_cartoon.jpg (pristup : 25.9.2022.)

3. ANALIZA GRAĐE

3.1. Lermanovi zapisi

3.1.1. *Afrički dnevnik*

Glavno svjedočanstvo Lermanovog djelovanja u Africi dnevnički su zapisi koje je vodio u 9 putnih bilježnica u razdoblju 1888-1896. Na poticaj svoga prijatelja Julija Kempfa (Kempf 1923:476) dnevnik je počeo voditi na drugom putovanju 1888. u Kongo⁷. Iako ne možemo reći je li Lerman pisao dnevnike imajući na umu da će jednog dana biti objavljeni, posvete (na prvoj stranici 5. bilježnice "Dnevnik pisan mojem izvrsnom prijatelju Julesu Kempfu, nasladom koju mu želim za čitanje istoga" (Lerman 1989:201) i obraćanja Kempfu (npr. 25/2/1892; 31/7/1892.; 14/5/1893.) pokazuju da ih nije pisao isključivo za sebe. Izuzev toga, na početku prve bilježnice stoji naputak: "odnošaji koji se tiču *Politike*, molim ne objelodanit, jer me tijekom izvrgavaš pogibelji neprilike sa Kongo državom" (ibid. str.31). O kakvim je točno odnosajima riječ nije jasno. Prilikom sakupljanja građe nisam bio u prilici proučiti originale zapisa koji se čuvaju u HAZU niti korespondenciju Lermana i Kempfa, tako da sam se pouzdao samo na objavlvenu i pretpostavljeno redigiranu verziju u *Afričkom dnevniku* (1989).

U dnevnicima Lerman ne bilježi samo svoje kretanje po Kongu, susrete i borbe sa stanovnicima, već i logistiku ekspedicija, nostalgična maštanja, opise krajolika, ljudi, hrane, faune, flore, te razne političke i kulturološke observacije i razmišljanja. Prilikom čitanja izdvojio sam nekoliko tematskih cjelina koje se provlače kroz zapise:

Ropstvo

Kako je jedan od službenih razloga uspostave Slobodne Države Kongo bilo da se iskorijeni afro-arapska trgovina robljem, Arapi se često spominju. U dnevnicima ih kritizira da pustoše sela, otimaju slonovaču, te žene i djecu prodaju u roblje (Lerman 1989:50-52). U skladu sa tada uobičajenim europskim stavovima⁸, često izražava protivljenje ropstvu (ibid. str. 35). Kada mu

⁷ *Narodne novine* iz 1883. koje obavještavaju o Lermanovoj ekspediciji spominju kako kolega poručnik Mikić i on "redovito pišu dnevnik" („Hrvati u Africi“, *Narodne novine*, 1883). Ovo kasnije nije nikad više spominjano.

⁸ Rutz navodi europskog misionara koji osuđuje afričku trgovinu robljem 1890.: "In this excerpt from her book on the founding of the mission, Guinness describes the slave trade as a cancer threatening Africa, and provides a general view of the attitudes common to humanitarian imperialists of the time" (Rutz 2018:45).

nude robove on ih ili odbija (ibid. str. 85) ili ih oslobodi (ibid. str.326). Sloboda je podrazumijevala novačenje u Force Publique ili predaju misionarima (ibid. str.95). Svjestan optužbi da se Slobodna Država Kongo zalaže za oslobođenje robova, dok ih i sama otkupuje, Lerman se opravdava uz pojašnjenje:

"Mnogi će reći, da i vlada Konga trguje robovima. Jest, nu ona ih kupuje, da ih oslobađa od jarma, koji ih ponizuje do zvijeri. Rob, koga kupi vlada Konga, slobodan je, te ima prilike za sticanje imetka kao svaki drugi čovjek. Što više, pruža mu se prilika za obiteljski život u braku, koji nadziru organi same vlade." (ibid. str.373)

Kršćanska civilizirajuća misija

Lerman svoju ulogu doživljava (ili bolje rečeno prikazuje) upravo kroz ovu ideju. O poginulim časnicima Slobodne Države Kongo govori kao o mučenicima "za spoznajne istine i prodiranje kulture u Africi" (ibid. str.58), dok svoju ulogu shvaća kao pronositelj "uljudbe", svjetlonošu "u crnoj noći" (Lerman 1894:73). Njegova je civilizirajuća dužnost da širi kršćanstvo i njime zamjenjuje barbarstvo (Lerman 1989:270-271). Ovo uvjerenje je toliko izraženo da izbjeglištvo stanovnika uzrokovano ratom koji vodi sa lokalnim poglavarima žali, ali opravdava višim ciljem: "Sve je napušćeno, popaljeno! Oh što jada tužni rat ne učini! Nu što ćemo to su sredstva, kojima se nažalost prodirajuća uljudba premnogokrat služiti mora" (ibid. str. 464).

Afrička kultura

Kulturu poistovjećuje sa onom europskom, te smatra kako je njeno uvođenje rješenje svih afričkih problema. Tako vidjevši brojne ljude kako nedjeljom polaze na misu uvjeren je kako će svi biti sretni kad jednom cijela Afrika "sa svim svojim milijunima" bude išla u crkvu (ibid. str. 36). U Monroviji kod misije se obraduje kad mu dječaci u prolazu skidaju kapu: "Eto kako kultura raširivana dobrom i zaslužnom zastupnicom krasan plod nosi!" (ibid. str.42), ili kad vidi stanovnike, osobito žene koje pokrivaju tijelo (ibid. 335).

Za Afrikance tvrdi da su u duši dobri, ali su predugo iskorištavani. Tako iskvarene Afrikance on opisuje kao lijene (ibid. str.504), perfidne (ibid. str.107; 444), bestidne (ibid. str.149), bučne (ibid. str.426), plašljive (ibid. str.499). No, istovremeno žali se na Europljane koji ne vole Afriku i koji se ne žele prilagoditi afričkim običajima (ibid. str.403). Povrh svega, ne želi da ga se stanovnici boje, već da budu sretni (ibid. str.08).

Slobodna Država Kongo

O Slobodnoj Državi Kongo i kralju Leopoldu II. uvijek piše sa ushitom i poštovanjem. Tako primjerice entuzijastično slavi Leopoldov rođendan:

"Hoće li iko pomisliti da ima živih koji ga u najzabavnijim krajevima Afrike štiju i slave, ter koji ako i nemaju prilike šampanjcem slavu slaviti, to ne manje časno i slavno slave slavu jednoga od najumnijih i najplemenitijih ljudi našega vijeka, okrunjenu glavu Leopolda II, dičnoga kralja i suverena, braneći čast njegove zastave, krvlju, a ako je nužno i životom! Živio Leopold II!!!" (Lerman 1989:228)

Politika (kolonizirani kolonizira)

Lerman je tokom svog dopisivanja s prijateljima i obitelji u Hrvatskoj dobivao novine i obavijesti o tamošnjoj političkoj situaciji koju bi povremeno znao prokomentirati. "Koja žalost na izborima obuže dušu moju! Hrvatska bez Hrvata!"⁹ (ibid. str.273). U jednom pasusu se žali nad mađarizacijom i podčinjenom pozicijom Hrvatske unutar Austro-Ugarske, nalazeći utjehu u svojoj kolonizatorskoj poziciji pošto je, iako je "mnogokrat i oružje gvozdenom svojom oštrinom put krčiti moralo", to je "oprostljivo", pošto je na kraju pridoprinielo "neizmjernom napretku kulture i slobode nad ropstvom" (ibid. str.429-430).

Etnografija i geografija

Izuzev želje za kulturnim uzdizanjem tamošnjeg stanovništva Lerman je motiviran i nadom da upotpuni zbirku afričkih predmeta za hrvatski muzej, što također doživljava kao plemeniti čin:

"Rado polazim u nepoznate dubljine ogromnih afričkih šuma, pomažući upaljavati svjetlo uljudbe u crnoj toj noći. A hrlim još rađe, jer živim u nadi, da ću i ovom zgodom koji komadić sakupiti, da upotpunim još zbirku afričkih stvari našega hrvatskoga muzeja." (Lerman 1894:73)

⁹ Referira se na Izbore za Hrvatsko-slavonsko-dalmatinski sabor 1892. gdje je ogromnu većinu dobila pro-ugarska Narodna stranka ('mađarolci').

ali i domoljubni: "Čuditi ćeš se koli lijepoga i raznovrsnoga imam oružja, a kolikim će veseljem nama obojici srce kucati, kada budem siromašni taj dar stavio na žrtvenik otačbeničke ljubavi!" (ibid. str. 1). Osim sakupljanja, svoju ljubav prema domovini iskazuje imenovanjem krajolika po hrvatskim plemićima o čemu će se kasnije stalno pisati:

"Kako sam prvi, koji ih je vidio, uslobodio sam si nazvati ih, na čast i spomen slavnog hrvatskog junaka, mučenika za svetu stvar i slobodu mila mi naroda, grofa Zrinskog, 'Zrinski vodopadi' "
(Lerman 1989:385)

Kao i na stanovnike koje je potrebno kultivirati, tako i na okoliš gleda kao na potencijalno obradiv prostor, te vodi računa koje prirodne resurse posjeduje koji predjel, kao i kojim sirovinama trguje koje selo (npr. slonovača, kaučuk ili roblje) (ibid. str. 67; 74). Etnografski i geografski zapisi koje je bilježio bili su korisni za kontrolu stanovništva i održavanja autoriteta, ali i za političke kalkulacije:

"Kongo vlada naložila je pred godinu dana da okružni poredstojnik Kwanga, Kasai područje ispita, etnografske i političke odnose prouči, ter tako da temelj svojim proučavanjem za komisiju kojoj je svrha ustanoviti međuosobne granice između posjeda portugalske kraljevine i Kongo države." (ibid. str. 314)

Strah i ljubav urođenika

Urođenici su često pokazivali strah pred Lermanom i njegovim vojnicima tako da su ekspedicije bile sumnjičavo dočekane u mnogim selima. Ovu bojazan on tumači kao posljedicu mnogih ratova koje su vodili sa poglavicama koji nisu priznavali njihov autoritet. Suočen sa nepovjerenjem stanovnika uvjerava ih kako Europljani "dolaze kao prijatelji", te kako je njihova jedina želja donijeti "mir i blagostanje" (ibid. str. 486; 329) u afričke predjele i oplemeniti ih:

Povremeno iskazuje razumijevanje za njihov strah tvrdeći da se s pravom pitaju "što su naše namjere, po što u [njihovo] dobro dolazimo" (ibid. str. 426). Prilikom novačenja vojnika u Liberiji, državi koju su osnovali oslobođeni američki robovi, skoro dolazi do međunarodnog incidenta. Žali se upravi Konga na liberijskog predsjednika i njihove zakone koji ga sputavaju u

novačenju i "koče trgovačkom razvitku", te smatra kako bi bilo "najbolje da neka druga država preuzme upravljanje republikom Liberijom" (ibid. str. 35).

Unatoč tome, Lerman se među urođenicima često osjećao omiljen, zabilježivši tugu stanovnika pred njegov predzadnji povratak u Europu:

"Dobrota moja prema urođenicima tako je velika bila, da danas narod, kojeg sam k stazi uljudbe privesti znao, nad mojim odlaskom suze roni...Stari poglavica turoban je; došao je sa mnogima iz sela da me do rijeke otprati. Oh, kako mi je pri srcu! Sve i svi rone suze, a na stotine ih je!" (ibid. str.490-1).

Autoritet

Nametnuvši svoj autoritet i rekonfigurirajući političku kartu teritorija, Slobodna Država Kongo je potpuno destabilizirala tamošnje političke odnose. U dnevnicima Lerman svjedoči brojnim pustim selima koja su ostavili stanovnici bježeći u šume zbog rata (ibid. str.218; 464). Lerman se nije libio istaknuti svoj autoritet i potpuno podvrgnuti one koji se protive suverenosti Kongo države (ibid. str.513). U jednom pismu lokalni poglavica govori da je "bijeli prejak" i da je spreman platiti ratnu odštetu, na što Lerman odgovara sa uvjetima, od toga da želi da ga "svi poglavice kao nadpoglavicu priznađu..." do toga da "kao garanciju potpune njihove podrženosti, imadu 60 novaka za Kongo vojsku dati; oti novaci služit će 7 godina. Ako ne poprime mir, to ću ratovati" (ibid. str.269).

Autoritet nad podređenima održavao je kaznama. Nosiocice i vojnike uhvaćene u krađi kažnjavao bi javnim bičevanjem. Primjerice, 50 batina dobio je N'Zao koji već po treći put išao u ribolov umjesto da je skuplja palmovinu (ibid. str.247), 75 batina i mjesec dana u lance dobivalo se za krađu namirnica (ibid. str.248), dok je vojni sud sa strijeljanjem čekao dezertere (ibid. str.345) i urođenike koji su propovjedali "bunu" (ibid. str.419; 441).

Pragmatičnost poglavica

Neki od poglavice gledali su kako da iskoriste prisutnost bijelaca, što zbog učvršćivanja svog statusa nad rivalnim plemenima, što zbog trgovine (pogotovo oružjem). Kad mu dvoje poglavica s kojima se borio prije godinu dana pristanu pomoći uvjeren je da je razlog tome što su shvatili

"da ih čeka bolja, ljepša budućnost koju budu crpiti iz našeg prijateljstva" (ibid. str.483). No, to "prijateljstvo" i popularnost koju je stekao uvjetovani su iskazom moći:

"Danas me je posjetio Swaye Combo dopeljav mi više tovara, hrane i ovaca... Otu sam priliku upotrijebio pokazati mu postaju, ter ga je osobito začudila radionica mojeg puškara, gdje imam rezervu od jedno 200 pušaka i oko 70,000 naboja i jedno 1,000 kg. baruta. Reče mi, da se ne čudi ako se svi meni klanjaju, jer pred ovakovom moći neima druge." (ibid.)

Unatoč tome, otpor Europljanima je bio čest, te su dnevnici puni opisa borbi sa stanovnicima koji su se protivili okupaciji, poput sela Kinsuka gdje su "urođenici veoma protiv Europejaca, osobito činovnika Kongo države, veleći da mi nemamo u njihovoj zemlji ništa tražiti, da ista njima pripada" (ibid. str.64).

Prilog 2. Fotografija iz *Afričkih dnevnika* (1989) Izvor: Arhiva JAZU.

Ratovanje i nasilje

Premda ističe miroljubivost svoje misije (ibid. str.282; 467), brojni prikazi daju uvid, poput ovih netom ispisanih o oružanoj spremnosti ili pak podaci o količini mrtvih koji su odbijali prihvatiti kolonijalni autoritet, da je kolonijalna civilizacijska ideologija povezana sa nasiljem:

"Njihove puške kremenjače nose dvije do tri stotine metara. A naše? – Tisuću! Mi smo u boju s Mnenom znali izgubiti po dvanaest i do trideset i pet ranjenih, a on je znao izgubiti oko tri stotine mrtvih i nebrojeno ranjenih" (Lerman 1894:67).

Unatoč ovoj tehnološkoj prednosti, izravan sukob se izbjegavao s obzirom na logističku podkapacitiranost. Lerman je znao prekoriti druge časnike koji su prouzročili sukobe koje je potom morao smirivati, te je u skladu sa službenim propisima i nalogima pribjegavao mirnom rješenju koliko je mogao:

"[P]ošto svaki i najmanji uzrok k ratu vodi, moramo oprezni biti, jer ne samo što nam je strogo zabranjeno bez dostatna uzroka ratovati, već i stoga što Mwene oko 2,000 puškama oboružanih ljudi posjeduju, dočim mi samo 80 brojimo" (ibid. str.94)

Stoga, kako bi osigurali teritorije časnici Države Kongo su se znali oslanjati na političke lukavštine i iskorištavanje već postojećih međuplemenskih sukoba i tenzija. U jednom od uzurpacijskih planova Lerman smišlja kako prebaciti vlast sa Mwenea na njegovog rođaka Lukokesu u čemu na kraju i uspijeva.

"Lukokesa mi poslao jutros vola. Oh što je naroda! Sa svih strana dolaze, te se vesele vratiti se. Na 1,000 ih je! A ovo gibanje prouzročio sam ja, voditi ću ih ja! Lukokesa je prvi crnac, koji mi je dokazao da što se odlučnosti tiče, ima u njih i iznimaka..." (ibid. str.470)

Odlazak

Godine 1896. na svom zadnjem boravku Lerman počinje planirati odlazak. Nije izričit zašto, ali prema zapisima možemo pretpostaviti da je radi zaručnice koju stalno spominje (ibid. str.506). No, kako je upravo dobio veliko promaknuće, a ugovor mu još traje, jedini način da se izvuče iz službe je zbog zdravstvenih problema. Problem nastane kad na pregledu ispadne savršeno zdrav (za prilike u Kongu), te mu čak kolege dobacuju kako dobro izgleda (ibid. str.526; 531). Na kraju

usprije uvjerit doktora da mu priloži dozvolu za otpust zbog žučnog kamenca što je kasnije navedeno kao službeni razlog njegovog odlaska iz Afrike (ibid. str.527).

3.1.2. Ostali zapisi

Istovremeno dok je vodio dnevnike slao je i putopisna pisma u Požegu svojem prijatelju Juliju Kempfu s namjerom da ih objavi, što je Kempf i učinio u dva sveska, prvi 1891. godine (*Listovi iz Afrike*), a drugi 1894. (*Novi listovi iz Afrike*). Od ostalih izdanja objavio je par članaka u publicistici kralja Leopolda II., te napisao predgovor hrvatskom izdanju romansirane Stanleyeve biografije autora A. Burdoa (1891). Godine 1992. objavljeni su *Kreševski dnevnici 1916-1918* (Lerman 1992) koje je Lerman vodio dok je pokušavao pokrenuti rudarsku industriju u tom bosanskom kraju za vrijeme Prvog svjetskog rata. Doduše, u njima se, izuzev uznemirene reakcije na vijest o smaknuću Rogera Casementa, kolegu iz Konga, boravak u Africi uopće ne spominje.

3.2. Tekstovi o Lermanu

Ako proučimo svu dostupnu tiskanu građu o Lermanu primjetit ćemo kako se najviše pojavljuju tri imena: Julije Kempf, Aleksandra-Sanja Lazarević i Aleksandar Lopašić. Uz Lermana, oni su imali najveći utjecaj na konstrukciju njegove slike u javnosti.

3.2.1. Julije Kempf

Požeški učitelj, kulturni djelatnik, te osnivač i prvi ravnatelj Gradskog muzeja Požega, Julije Kempf bio je osobni prijatelj, kum i mentor Dragutina Lermana, pa zahvaljujući poznanstvu i njegov službeni biograf. Dopisivajući se s Lermanom, izvještavao bi razne hrvatske novine o njegovom boravku i putovanjima. Samim time Kempf je bio svojevrсни Lermanov menadžer za odnose s javnošću, održavajući interes čitatelja te prikazujući ga uvijek u pohvalnom svjetlu.

Pisma iz Afrike

Povodom 2. izdanja *Listova iz Afrike* (1891) u zabavnim ilustriranim novinama *Dom i svijet* objavljuje se opširnija Lermanova biografija ("Dragutin Lerman", 1. kolovoza, 1891) čiji autor nije naveden, ali s obzirom na detaljnost podataka možemo pretpostaviti da je u pitanju Kempf.

Ujedno se tu prvi put citira pasus iz Stanleyjeve knjige (Stanley 1885:277) koji će poslužiti kao legitimacija Lermanova karaktera u gotovo svim narednim biografijama¹⁰.

Kao spisatelj, Kempf je bio kroničar svog zavičaja pišući mnogo o tamošnjim ljudima i događajima. Njegovo kapitalno djelo je monografija *Požega: zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i Požeške županije* u koju uvrštava i Lermanovu biografiju¹¹ (Kempf 1910:632). Kempf je imao veliki kulturni utjecaj, te je Lermana u neku ruku spasio od potpunog zaborava u vrijeme kad je u Požegi još uvijek bio nepoželjna osoba.

"Uspomena"

Pet godina nakon Lermanove smrti Kempf objavljuje komemorativni portret "Uspomena na Dragutina Lermana" u poučno-zabavnom listu *Vijenac*. Suprotno očekivanju tekst ne opisuje osobna sjećanja na prijatelja, već je svojevrsna apoteoza u kojoj ga postavlja u red zaslužnih Hrvata koji su se proslavili svojim "značajem i drugim poljima nesebičnoga požrtvovnoga socijalno-kulturnog rada" (Kempf 1923:23). U "Uspomeni" on piše kroniku Lermanovog života, ali puno detaljnije od prethodnih biografija. Ratove koje je Lerman vodio u Africi pripisuje "samovoljnim poglavicama nekulturnih okolnih plemena" koje je

"valjalo držati na uzdama odlučnoga razbora i strogo odmjerene uvidanosti i strpljivosti. Naš je Lerman svojim dugogodišnjim iskustvom bio kao stvoren za tu srećno odabranu disciplinu, koja je čas blagošću, čas oštrinom, a nikad okrutnošću, postizavala pravu svoju kulturnu svrhu". (ibid. str.474)

Hagiografski karakter biografiji Kempf pridodaje izbjegavanjem spomena notorne reputacije koja je pratila Leopoldov Kongo u prvom desetljeću 20. st., umjesto toga ističući pohvale koje je zahvaljujući svojoj izvrsnosti i poslušnosti primio od samog kralja:

"Već na početku drugog boravka na Kongu nadario je belgijski kralj Leopold II. Lermana za zasluge redom Zvijezde (Etoile de service), a kasnije vitezom kraljevskoga reda Lava

¹⁰ "Drugi opet gospodin, imenom Lerman, Hrvat je. Kako se je isti razvio, većma me je iznenadio, nego li svi ostali; ujedno me je poučio, kako ne valja čovjeka preneglo suditi po prvom utisku. Nisam se od nijednoga tako malo nadao i nijedan mi se nije toli neizkusnim pričinio, kao g. Lerman; pa ipak ga sada visoko cijenim kao izvrstna činovnika." ("Dragutin Lerman", *Dom i svijet*, 1. kolovoza, 1891)

¹¹ Iako, s obzirom da je bio Lermanov kroničar, neobično da je u biografiji preskočio Lermanov posljednji boravak u Kongu (1895-1896).

(Chevalier de l' ordre royal du Lion). U činu službe je napredovao od poručnik i kapetana do povjerenika II. razreda, a najposlije promaknut na čast – generalnoga povjerenika (Commissaire general)." (ibid. 475)

Kempf također spominje obilnu dokumentaciju koju je skupio, te koju priprema za objavu zajedno sa Lermanovim dnevnicima čime izričito uvtrđuje Lermanove dnevnikе kao potencijalno mjesto sjećanja: "Mislim, da bi to bila najljepša uspomena na našega zaslužnoga zemljaka, odvašnoga afričkoga putnika, požrtvovnoga i značajnoga domoljupca Dragutina Lermana." (ibid. str.476)

3.2.2. Novine iz Lermanovog doba

Hrvatske su novine zahvaljujući Kempfu od prvog dana ("Hrvati u unutarnjoj Africi" 1882) pratile suputnika "čuvenog Stanleja" na njegovoj "trgovačkoj ekspediciji" ("Hrvati u Africi" 1883), te uredno obavještavale o raznim pothvatima, kao i bogatoj kolekciji predmeta koje je poklonio Narodnom muzeju ističući domoljubnost samog čina (K. J. 1888). Također su objavljivale njegove putopise koji su privukli čitatelje svojim egzotičnim sadržajem ("Listovi iz Afrike" 17. siječnja 1891.). U Književnoj smotri recenzent *Listovima iz Afrike* pripisuje poučni karakter, pogotovo pri prikazu afričkog stanovištva: "vidimo, kakvi smo i mi negda bili, dok smo na njihovu stupnju bitisali" ("Listovi iz Afrike", *Književna smotra*, 1891:13), te hvali " našega zemljaka" što doprinosi hrvatskoj putopisnoj književnosti opisujući opasne uvjete u kojima boravi: "podnebjе ubitačno po zdravlje Europejaca, tamošnji divlji crni urodjenici susreću s nepouzdanjem i mržnjom bijele ljude."

Poput njih, i *Novi listovi iz Afrike* su također pohvaljeni gdje recenzent ističe autorov "stil, i diktaciju, i mišljenje i jezik njegovih listova. Sve je prosto, jednostavno, ali ipak lijepo. Ne ima nepotrebnih fraza, šarena nakita i bljutava začina" (Trstenjak 1894:21). Kao i njegov karakter: "Kad mu družina od gladi, muke i borbe smalakše i očajava, on se ne poništuje, nego sve hrabri... On je vođa svomu društvu, ali najviše i radi, najvrsniji je i najbolji" (ibid.). Ističući ove junačke odlike i ovdje se uočava didaktični karakter knjige:

"Zaista ima u ovakvu štivu više pobude, da se uzgoji valjan radnik i plemenit značaj, nego li u onim starim klasicima, gdje glavni junak čini ne pojmviva čudesa pomoću bogova, božica ili vila, a sam o sebi nije ništa, nego po slijepu slučaju, nečiji mitnjak" (ibid. str.22)

No, nakon pohvale upućena je i mala kritika Lermanovom naivnom prikrivanju onog što možemo protumačiti kao genocid u nastajanju kad govori o Lermanovom opisu tamošnjih stanovnika kao onih 'koji kroz tolika stoljeća teže da im pomognemo' (Lerman 1894:7):

"To se nama samo čini. Gosp. je Lerman sam vidio, kako su bježali, gdje se je on pojavio, ili su ga dapače pozdravili iz pušaka. ... [I]nstiktivno se boje nas bjelaca, i pravo imadu. Kavkazko pleme vlada svijetom i širi se najviše, jer je najnaprednije. Kako bijaše s američkim divljacima, tako će biti i s afričkim, i to po istom prirodnom zakonu, po kom sve pobjeđuje, što je bolje... Na tom čovječanstvo samo dobiva, i bez toga ne bi bilo napretka..." (Trstenjak 1894:22)

Tokom 1890-ih izvještavalo se ne samo o Lermanovom kretanju po Africi, već i po Europi, pri čemu je i posjet belgijskom kralju predstavljen kao prestiž za domovinu ("Hrvat kod belgijskog kralja", *Narodne novine* 1891). Svečano je primljen ne samo u Zagrebu, već i u Karlovcu gdje su ga na kolodvoru dočekali pjevačkim zborom (Svjetlo 1891). Po svemu možemo zaključiti kako je za vrijeme svojih boravaka u Kongu Lerman bio veoma popularan i poštovan. Ponajviše u rodnoj Požegi:

"Dični je naš Afrikanac evo opet uz nas. Ogledao se već malo Hrvatskom, spremio svoju bogatu i prekrasnu zbirku u muzej, (...) obašao svoje rodjake i poslije opet djakovačkoga biskupa, pa nam se vratio u naš uži domovinski krug, medju uže prijatelje svoje u rodni si gradić, u krilo svojih milih roditelja i sestrica (...) Dobro nam došao, čestiti brate, pa nam budi zdrav i veseo, kako si nam mio!" ("Dragutin Lerman", *Glasnik županije požeške*, 11. srpnja, 1891)

Nakon povratka Lerman je još neko vrijeme uživao u popularnosti. Održavao je predavanja o svojim putovanjima, te su ulomci dnevnčkih zapisa objavljivani po raznim novinama, sve do 1897. Izvještavalo se o njegovom vjenčanju, ali i ostalim poslovima, poput poziva na antropološki kongres u Bruxellesu ("Lična viest", *Glasnik županije požeške*, 1898). No, iza 1900. uglavnom se obavještava o njegovim domaćim poslovima. Vijest o njegovoj smrti uspio sam naći samo u *Banovcu*, gdje je dobio crticu ("+Dragutin Lerman", *Banovac*, 1918), te *Glasniku županije požeške* sa malo dužim tekstom¹² ("+Dragutin Lerman", 1918).

¹² Tekst je nepotpisan, ali moguće da ga je pisao Kempf.

3.2.3. Novine nakon Lermanove smrti (1918-1970)

50. godišnjica kolonizacije Konga

Godine 1935. bila je 50. godišnjica kolonizacije Konga pa se tom prilikom nekoliko novina sjetilo i Lermana. *Hrvatski list* (I.Š. 1935) mu životni put opisuje podnaslovom "od šegrta do potkralja Konga" te govori o zaslugama pri osnivanju Belgijskoga Konga, "velike države, koja predstavlja izvor kolonijalnog bogatstva Kraljevine Belgije" za koju je "položio svoje sposobnosti, rad pa i samo zdravlje". No, također tvrdi kako je uspomena na njega naizgled "zamrla u posljednje vrijeme" povezujući to sa nedavnom smrti (1934.) njegovog biografa Julija Kempfa. Zapise iz Afrike opisuju "kao najpustolovnijii film ili kao težak tropski san", čije je zapreke svladao zahvaljući svom "poletnom duhu, volji, samosvijesti i ustrajnosti".

Druge novine koje ga povodom te godišnjice spominju su *Jugoslovenska pošta* (Matekalo 1935), no za razliku od *Hrvatskog lista*, fokusiraju se na njegov kreševski period:

"U velikom jubileju Belgijske Kongo Države jedne od najbogatijih kolonija svijeta, ostao je zaboravljen jedan od njenih osnivača, 'naš čovjek' smjeli osvajač Konga" koji "živi još jedino u uspomeni kopača kreševskih nalazišta." (ibid.)

Zanimljivo je da se ovom prilikom Kreševo (tj. Bosna) predstavlja kao Lermanov zavičaj: "Lutalica, prijatelj dalekih mora i prašuma, poslije uspjeha na tuđim kontinentima, smirio se u jednom tihom kutu svog zavičaja" (ibid.).

Jutarnji list (A. 1935) u još se većoj mjeri fokusira na Kreševo, ali ističe i Lermanovo hrvatstvo, smještajući ga u kanon nacionalnih velikana spominjući blizinu njegovog groba onom "velikog narodnog pjesnika fra Grge Martića", gdje sjećanje na njega održavaju kreševske djevojke koje mu na grob polažu "svake nedjelje svježe cvijeće."

Slijedi riječ o tome kako je "mnogo zadužio cijeli ovaj kraj, koji mu je ostao duboko zahvalan", opet primjećujući kako je u sjeni "pedesetgodišnjice belgijske Kongo države (...) ostao u sjećanju još jedino kod ovih čestitih, siromašnih ljudi".

Nakon naglašavanja tragedije njegovog života ("Lerman je sav svoj kapital uložio u kreševska brda, a sam nije vidio od cijelog svog truda baš nikakve koristi" ibid.) i ponovnog pripisivanja Kreševa kao njegovog zavičaja, navodi se kako mu je posljednja želja "da mu Kreševljaci nad

grobom zasade lipu. Volio je njeno stablo, jer je simbol Slavenstva" (ibid.), čime se njegovo hrvatstvo s početka teksta dovodi u vezu sa jugoslavenstvom kao njen integralni dio.

Novosti – izvodi iz dnevnika

Godine 1941. tiskovina *Novosti* u nekoliko brojeva je objavila ulomke Lermanovih dnevnika poprativši ih senzacionalističkim naslovima: "Strahovite patnje sedamnaestero Lermanovih ljudi osuđenih na smrt od gladi" (*Novosti*, br. 53, 1941), "Strahote Lermanove 'ekspedicije smrti'" (*Novosti*, 1941, br. 54), "Senzacionalna historijska i naučna vrijednost Lermanovog dnevnika za naš narod" ("Lerman je otkrio vodopade na rijeci Kvili i prozvao ih imenom bana Petra Zrinjskog". *Novosti*, Br. 58, 1941). Kao uvod objavljen je intervju sa Lermanovom udovicom. I dalje je aktualan kolonijalni diskurs, povremeno evocirajući Kiplinga¹³ kad za Lermana govori kako je "nekoć na svojim plećima pomogao nositi dio onoga velikog tereta, koji je kroz Afriku ponio Livingstone sa Stanleyom za čitavo čovječanstvo" (Fuis 1941:15). No, pred kraj teksta Fuisov diskurs postaje pomalo dvoznačan kad uzdiže Lermana kao "velikog čovjeka, koji je svojim neprocjenjivo vrijednim radom stvorio trajnu uspomenu svome narodu na kontinentu, za koji se i danas otimlju" ističući kako je "utirao putove nauci, ne sluteći, da će tim putovim pola stoljeća kasnije prolaziti automobili i karavane noseći ogromno blago crnog kontinenta u palače evropskih careva" (ibid. str.16).

NDH

Za vrijeme NDH, u srednjoškolskoj čitanci *Plodovi srca i uma* pod poglavljem: V. LJUDI NEMIRA I DUHA (Hrvatski istraživači XIX. I XX. stoljeća) uvrštava ga se zajedno sa Seljanima u "dvije svijetle pojave u hrvatskoj kulturnoj povijesti, koje će uvijek imati zasebno mjesto u istraživačkom radu čovječanstva" (Ujević 1941:220-221), evocirajući tekst u *Hrvatskom planinaru* (Milković 1938) koji taj "istraživački rad" pripisuje "pustolovnoj naravi" kojoj su podlijegali svi veliki istraživači poput Kolumba ili Corteza (ibid. str.174-175).

Osim čitanke, bio je uključen i u enciklopediju *Znanje i radost*, također uz istraživački rad braće Seljan. U ovoj podužoj biografiji Leopoldovo ime je spomenuto usputno, a Lermana je, prema tekstu, Stanley smatrao svojim glavnim pomagačem i suradnikom, koji je "preuzeo cijelu vlast u Kongu, kada je Stanley putovao u Evropu" (Milković 1942). U ovom je periodu Lerman

¹³ Rudyard Kipling je 1899. objavio pjesmu "The White Man's Burden" (Kipling 2013:111) opravdavajući imperijalno osvajanje retorikom 'civilizirajuće misije'.

bio bitan prvenstveno radi domoljublja: "Danas ime Dragutina Lermana znači za hrvatsku istraživačku povijest svijetlo ime naše kulturne povijesti". Svojim je djelovanjem "dično pronosio ime svoje domovine diljem širokoga i nepoznatog svijeta". (ibid. str.17-18)

SFRJ

U poslijeratnom periodu ponovo se ističe njegovo jugoslovenstvo: "Među mnogim Jugoslovenima koji su se istakli u stranom svetu, Dragutinu Lermanu pripada jedno od prvih". Članak pritom prepričava njegovu biografiju donoseći brojne netočne informacije, poput one da je umro u Požegi, te da mu zbirka sadrži "nekoliko hiljada predmeta" koji su poslužili "mnogim stranim naučnicima za njihove radove o afričkim plemenima i za proučavanje raznih krajeva Konga". Iako je "danas gotovo zaboravljen (...) naša kulturna historija sačuvaće njegovo ime" ("Dragutin Lerman, znameniti istraživač Istočnog Konga". *Politikin zabavnik*, 1953).

Povodom 40-e godišnjice Lermanove smrti *Požeški list* objavljuje članak Slavka Baloga, bivšeg ravnatelja gradskog muzeja, koji se prisjeća Lermana iz svog djetinjstva. Uzimajući kako se radi o osobnom, a ne hladnom arhivskom sjećanju tako i ovaj članak odlikuje određena romantika:

"Mi smo ga onda kao djeca čučajući u zapečku slušali otvorenih usta i razrogačenih očiju samo da nam ne umakne ni jedna jedina riječ. Kada bi tek spomenuo kakvog strašnog divljaka, kakvu debelu nakazu, riku lavova, grozne ralje krokodila, jata otrovnih muha, crne gole ljudoždere (a mi smo onda već vidjeli kako ga kraj velike vatre natiću golog na kolac) – sledila bi nam se krv u žilama. Noću bi onda nemirno spavali i vikalu u snu." (Balog 1958)

kao i preuveličanja ("Brzo nauči sva moguća narječja crnačka, tako da je već (...) kad mu je bilo tek 23 godine, sudjelovao u povjerenstvu prigodom rasprave s urođenicima kao tumač") što mjestimično poprima oblik karikiranog crtanog filma:

"I u onoj zažarenoj afričkoj peći, opkoljen sa svih strana ubojitim crnačkim strijelicama, milijunima i milijunima nesnosnih i opasnih komaraca i ce-ce muhama, siktanjem najstrašnijih zmija otrovnica, zavijanjem gladnih hijena, drekom majmuna, kreštanjem papiga, svih veličina i boja, ne zaboravlja on na svoju dragu domovinu."

Kriza u Kongu (1960-1965)

Ranih '60-ih Kongo je bio u središtu pažnje zbog kaotičnog procesa dekolonizacije, poglavito nakon ubojstva prvog demokratski izabranog premijera Patricea Lumumbe, u čemu su bile upletene belgijska i američka vlada (Dunn 2003:93). No, unatoč službenom antikolonijalnom stavu Jugoslavije¹⁴, kolonijalni diskurs i dalje isplovljava u tekstovima. U *Vijesniku u srijedu* ("Iz neobjavljenog dnevnika istraživača Dragutina Lermana – Kongo – srce Afrike", 1961) uokviruju događanja u Kongu kao imperijalističku rabotu: "Velika prirodna bogatstva, osobito u rudama... činila su od te mlade i odnedavna nezavisne države poprište stranih imperijalističkih intervencija, međunarodne zategnutosti i unutrašnjih sukoba." No, odmah zatim, ne dovodeći ikakve poveznice između suvremenih događaja i početaka kolonije, autor počinje priču o "životnoj avanturi Dragutina Lermana kojega su ljudi Afrike upoznali i pamtili po njegovoj sklonosti da ih smatra sebi ravnima i da suportno drugim bijelim istraživačima sklapa s tamnopotim ljudima poznanstva koja su prelazila u trajno prijateljstvo". Lermanova cijela 14-godišnja afrička epizoda prikazana je kao uzbudljivi film: "Osnivao je stanice, pregovarao s poglavicama, trgovao, a često gladovao ili mirovao pod šatorom, iscrpljen od afričke groznice...Živio je uvijek u centru fantastičnih avantura, ali je marljivo unosio u geografsku kartu svoja otkrića." Govoreći o Slobodnoj Državi Kongo, autor tvrdi da je Lerman u svojoj pisanoj ostavštini vjerno prikazao tamošnje prilike, te da su ga neki "postupci [kolonijalista] već tada duboko revoltirali", napominjući kako u dnevniku "dolaze do izražaja njegove simpatije za Kongoance i suosjećanje s domorodačkim stanovništvom koje je već u prvoj fazi kolonizacije bilo podvrgnuto surovoj eksploataciji". No, Lermana izuzima od nje, navodeći da "iako je silom prilika [bio] u službi kolonizatora, on je znao žestoko osuđivati nehumane postupke Belgijanaca¹⁵".

3.2.4. Aleksandar Lopašić

Sedamdesetih se godina počinju javljati prvi znanstveni radovi posvećeni Lermanovoj ostavštini. Jedan od prvih koji su se bavili time bio je beogradski antropolog Aleksandar Lopašić, na čije se poznavanje centralne i zapadnoafričke umjetnosti drugi stručnjaci često referiraju

¹⁴ Vijest o Lumumbinom ubojstvu je pokrenula brojne prosvjede diljem Jugoslavije: <https://www.vecernji.hr/vijesti/posljednji-ispracaj-zlatnog-zuba-lumumbe-1597154> (pristup: 21.9.2022.)
<https://epodravina.hr/demonstracije-u-koprivnici/> (pristup: 21.9.2022.)
<https://kaldrma.rs/razbijanje-ambasade-u-krunskoj-zbog-ubistva-u-africi/> (pristup: 21.9.2022.)

¹⁵ Doduše, Lerman Belgijance u dnevniku nije osuđivao. Štoviše, u jednim belgijskim novinama ih je branio od optužbi. (Descamps 1903:307)

(Munk 1957:9; Lazarević 1989:8). Lopašić se Lermanu često vraćao u svojim radovima, od kojih je najznamenitija monografija *Commissaire General Dragutin Lerman 1863-1918. A contribution to the history of Central Africa* (Lopasic 1971) koju je objavio za *Musée royal de l'Afrique centrale* (MRAC) u Tervurenu. U njoj je priložio opširniju biografiju, zajedno sa engleskim prijevodom *Listova i Novih listova*, sažetim zapisima iz dnevnika, te prijevodima prepiski sa arapskim poglavicama.

Lopašićev najveći doprinos je u detaljno istraženju biografiji pri kojoj se puno više od Kempfa oslanja na službene dokumente i svjedočanstva sačuvane u belgijskim arhivama. Osim historiografske, važnost Lermanovog opusa i djelovanja Lopašić vidi i u njegovom aktivnom učešću u formiranju Slobodne Države Konga, pri čemu ne spominje detalje o navedenoj tvorevini, ali ističe Lermanov doprinos uništavanju moći arapskih trgovaca robljem, kao i pacifikaciji Kwanga¹⁶.

Iako se u člancima drugih autora navodi domoljubna motivacija kod skupljanja artefakata, Lopašić ju ne spominje, već kao glavnu motivaciju navodi "interes i suosjećanje za afrički način života" što po Lopašićevom sudu opravdava Lermanovo "povremeno gledište učestalo u razdoblju europskog napretka kroz "Crni kontinent" (Lopasic 1971:12). Tvrdi kako su to bila drugačija vremena, ali "sa sigurnošću možemo reći da je Lerman probao i uspio u razumijevanju ljudi sa kojima je proveo najvažnije godine svoga kratkoga života" (ibid. 22). Za kraj zaključuje kako je ovaj "bistar i energičan čovjek pronašao ispunjenje svojih snova u džunglama i savanama Središnje Afrike, svijet koji je volio i svijet u kojem je pronašao svoj izazov i ispunjenje" (ibid.).

U tekstu objavljenom u *Etnološkim istraživanjima* 1999. smješta ga u "malu grupu odlučnih i bistrih muškaraca koji su ostavili trajni doprinos razdoblju pionira pokušavši oblikovati svijet na temelju vlastitog posvećenja" (Lopašić 1999:333). Lermanovu žudnju za putovanjima i istraživanjem Lopašić pripisuje porivu da se oslobodi provincijskog svijeta u kojem je odrastao. Pripadanje malenoj europskoj naciji jedva znanoj van Europe ga je sputavalo, pa stoga i povratak u Požegu opisuje problematičnim pošto su svi iskorištavali njegovu dobru volju, pa je tako pružao

¹⁶ Francuski povjesničar Jean-Claude Nardin u svojoj recenziji monografije zamjera Lopašiću što reproducira Leopoldovu propagandu koristeći fraze poput: "The years between 1890 and 1896 were the period in which the Congo State made the greatest efforts and sacrifice in men and finances to destroy the slave trade and establish order in the Kwango ravaged by the disastrous wars between the Cokwe and the Lunda ", umjesto da jednostavno kaže: "the years 1890-96 were among the most laborious in history of the conquest of the Congo by the Leopoldian organization". (Nardin 1972: 534)

pomoć "dubioznim" i nesigurnim" projektima. Stvari nisu završile dobro po njega koji je "samo htio pomoći svojim sugrađanima isto kao što je pomogao Afrikancima (ibid.).

Za razliku od Kempfa koji je naglašavao nacionalnu komponentu, Lopašić kao afrikanist prvenstveno gleda na Lermana kroz njegov etnografski doprinos, detaljno pišući o predmetima njegove zbirke (Lopasic 1982), ali ga opisuje i kao "jednog od velikih pionira Tamnog kontinenta" koji je dao važan "doprinos općem znanju toga područja u trenucima koji su bili vrlo važni ne samo za središnju Afriku već i Afriku uopće" (Lopasic 2013 30).

3.2.5. Aleksandra-Sanja Lazarević

Iako je Lopašić skupio mnogo podataka o Lermanu pretražujući dostupne belgijske arhive, svoje je radove o njemu objavljuvao rijetko i većinom u inozemstvu. S obzirom na to, druga najvažnija osoba za reprezentaciju Lermana, koja je u neku ruku i oživjela interes za njega objavljivanjem brojnih tekstova 1980-ih, bila je etnologinja i viša kustosica voditeljica Odsjeka vaneuropskih zbirki EMZ-a Aleksandra-Sanja Lazarević.

Izložba

Godine 1965. sa tadašnjom direktoricom Muzeja Jelkom Radauš Ribarić tematski je obradila i postavila izložbu *Kongo iz Lermanovih dana*, što je ujedno i jedina samostalna izložba Lermanove zbirke. U katalogu izložbe direktorica Ribarić govori kako je poanta izložbe domaćoj "javnosti približiti tradicionalno kulturno blago upravo onog dijela Afrike, koji u posljednjem deceniju privlači na sebe pažnju cijeloga svijeta¹⁷" (Lazarević 1965:7). Međutim, kolonijalni kontekst izložbe je ispražnjen ikakvog značenja. Lazarević Lermana predstavlja prvenstveno kao entuzijastičnog zanesenjaka, putnika pješaka i pionira istraživača ističući kulturnu i znanstvenu vrijednost zbirke. Njezina želja je održati sjećanje na Lermana živim ne samo kroz tekst, već i prostorno-vizualno: "Budemo li ovom izložbom umnožili sjećanje na Dragutina Lermana i njegovo djelo, bit će i naša nastojanja višestruko uzvrćena." (ibid. str.9)

¹⁷ Pritom misli na 'krizu u Kongu 1960-1965'.

Tekstovi

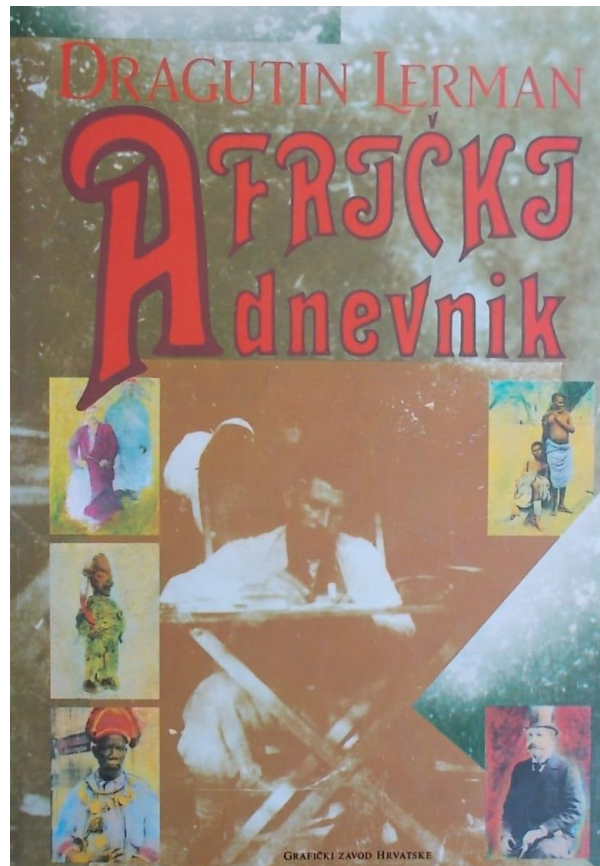
Krenuvši se 1978. temeljitije baviti Lermanovom pisanom ostavštinom, u *Etnološkoj tribini* izdvaja njegov zapis o susretu s E. W. Bleydenom, liberijskim spisateljem, diplomatom i političarem, u kojem tvrdi da Lerman vidi nešto istinski afričko što mu se dopada: "Danas bismo kazali da je uočio njegovu kulturološku dimenziju u svjetlu afričkog poimanja samosvojnosti" (Lazarević 1979:95). Bleydenova knjiga je prema Lazarević utjecala na Lermanovo shvaćanje afričke kulture, te je dojma kako je on "živeći u Kongu, zavolio ljude te zemlje i da je taj osjećaj htio presaditi u srca ljudi svog rodnog kraja", shvaćajući da "mnoga nerazumijevanja među ljudima dolaze zbog međusobnog nepoznavanja" (ibid.).

Godine 1985. u *Književnoj smotri* (Lazarević 1985b) ističe kako je motivacija skupljanja afričke zbirke znanstvena i filantropska, te da joj vrijednost leži u u broju "zastupljenih djela" kojeg nadmašuju jedino zbirke u belgijskim muzejima. Dalje u tekstu izdvajajući dnevničke zapise navodi kako je Lerman "savjesno i predano izvršavao povjerene mu zadatke, a kasnije i dužnost generalnog povjerenika okružja Kwango", ali iako je bio "u službi kolonizatora, s puno srca i osjetljivosti (...) registrira sudbinu obespravljenog crnog čovjeka na vlastitom tlu", misleći pritom na obespravljanje od strane "pohlepnih trgovaca robljem" (ibid. str.75), evocirajući time slične argumente iz štampe 1960-ih (Vijesnik u srijedu 1961).

Nakon entuzijastičnog predgovora književnika i akademika Matka Peića¹⁸, Lazarević konačno tiskanje Lermanovog *Afričkog dnevnika* (Lerman 1989) opisuje kao "civilizacijski čin par excellence" zbog svjedočanstva "otvaranja [Hrvatske] prema svijetu i kulturama bitno drugačijima od vlastite", donijevši "našoj sredini prve autentične informacije o životu i kulturi daleke Afrike". Tvrdi kako je cilj izdanja da se dnevnik što "cjelovitije i izvornije" preda javnosti. Kako bi to učinila okreće se njegovoj "osobnosti", pa navodi kako je Lerman "bio čedo svojeg vremena... Afrička vjerovanja za njega su "tamna" strana čovjeka i iskreno je vjerovao u dobrobit koju Africi donose "uljuđena Evropa" i njezin "najprosvjećeniji" vladar..." (Lerman 1989:24). Zbog Lermanovih progresivnih stavova "o vrijednosnoj jednakosti kultura" navodi kako "nam je dužnost otkriti i uvrstiti naše ljude i njihova pionirska djela u onu opću enciklopediju u kojoj ih po zakonitosti sudbine malih naroda u pravilu nema" (ibid.).

¹⁸ "Da su je dobili u ruke, Delacroix bi ispustio kist, a Hemingwa odložio pero.

...ovaj spis nije u uobičajenom smislu knjiga za uobičajeno čitanje! Ovo je nešto neizmjerljivo više! To je jedan upravo magičan medium da se prodre u tajne Bitka!" (Lerman 1989:5)

Prilog 3. Naslovnica *Afričkog dnevnika*. Izvor: Lerman 1989.

Posljednji članak Lazarević o Lermanu bio je onaj za *Informaticu museologicu* u kojem stiče kako se suvremeni svijet polako "oslobađa mita o zapadnocentrizmu u kulturi", te kako bi etnografski muzeji i umjetničke galerije trebali biti predvodnici ovog kulturnog pluralizma. Međutim, za prvotnu zbirku sakupljenu u sklopu Narodnoga muzeja u Zagrebu kaže kako se ta građa svojom genezom "razlikuje od identičnih zbirki u drugim dijelovima svijeta" pošto "nije ni rezultat europske kolonizatorske ekspanzije 19. stoljeća ni produkt strasti profesionalnoga kolekcionara koji u potrazi za kuriozitetima neodgovorno devastira kulturnu riznicu jedne samosvjesne zajednice", iako u sljedećem paragrafu navodi kako je Lerman obavljao "brojne administrativne dužnosti od kojih je položaj Generalnog povjerenika Slobodne Države Kongo" (Lazarević 2001:116).

3.2.6. Zlata Kolarić-Kišur

Osim spomenutih autora valja spomenuti i požešku književnicu Zlatu Kolarić-Kišur, koja je napisala njegovu kratku romansiranu biografiju "Čovjek koji je vjerovao u svoju sreću" objavljenu u sklopu *Kreševskih dnevnika* (Zagreb, 1992). Na samom početku navodi kako je u trenutku pisanja "možda još jedina osoba koja ga je ne samo osobno poznavala, nego i bila črvsto prijateljski povezana s njim, a naročito s njegovom suprugom Hedvigom" (ibid. str.7). U Lermanovoj historiografiji knjiga je prva koja detaljno opisuje što se dešavalo nakon povratka u Požegu.

Također, poslije Fuisovog intervjua sa Lermanovom udovicom u *Novostima* (Fuis 1941) ovdje se ponovo 'kletvom' racionalizira niz nesreća koji je zahvatio njegovo kućanstvo i poslove, uključujući bijeg blagajnika njegove banke sa novcem i požara u tvornici:

"Hedviga je bojažljivo uzdahnula:

- Karla, da ti se to ne osvećuje crni kontinent?

- Zašto? Ja mu nisam ni najmanje naudio. Bio sam uvijek ispravan. Voljeli su me svi!"

(...)

- Nemoj se srditi, dragi, što ti opet kažem kako me muči sumnja da su ove nesreće koje nas sad biju, osveta naroda crnog kontinenta, koji nije htio da mu se nametne tuđa vlast, tuđi običaji i vjera. Možda taj narod danas nije sretan, pa proklinje vas koji ste utirali putove civilizaciji...

- Dijete moje, zar ti vjeruješ u moć kletve? A kad bi nešto takvo i bilo moguće, zašto bi proklinjali upravo mene? Mene koji sam uvijek s njima humano postupao? Liječio, učio ih i savjetovao...

- Oprosti što sam to pomislila – upade mu Hedviga u riječ – ali ove nesreće koje nas prate, navode me na takve misli. Zato mi oprosti, molim te...

- Kako ti ne bih oprostio kad sam i sam zbunjen – blago će Lerman.

(ibid. str.45)

Kako bi odgovorila na ovo pitanje Kišur predstavlja Lermana kao dobronamjernog, ali mladenački naivnog koji je povjerovao pohlepnom i lukavom kralju, tvrdeći kako je pratio:

"već dulje vrijeme sa sumnjom kako se kraljevski humani pothvat pretvara u suprotnost onoga u što je on vjerovao i za što se borio. Umjesto oslobađanja naroda, prijeti mu sada kolonizacija. Iza prividne humanosti krilo se nešto drugo – što je on kasno uvidio." (ibid. str.50)

3.2.7. Književni časopisi

Lermanovi dnevnički zapisi objavljeni 1989. bili su povod da se i časopisi za književnost bave njime. U uvodniku časopisa *Most* koji u broju posvećenom 'dalekim svijetovima' spominje kako "možemo biti ponosni da je u poznatoj Stanleyjevoj afričkoj ekspediciji pred kraj 19. st. sudjelovao i jedan naš zemljak" (Matišić 1990:37), nakon čega nam predstavlja osvrt na *Afrički dnevnik* etnologa Tome Vinščaka koji ga opisuje kao "živu materiju što može poslužiti kao putokaz sadašnjim i budućim pokoljenjima kojima je cilj istraživanje načina življenja ljudskih zajednica" (Vinščak 1990:385). Prema autoru Lerman u Belgijski Kongo donosi "potrebu za nesebičnim davanjem", pošto je još "pod kućnim krovom naučio da čovjek treba najprije nešto dati i tek tada očekivati povrat, što je načelo kršćanskog odgoja i etosa" (ibid. str.385-7). Za njegovu etnografiju je pisao kako se dotiče područja geografije, etnologije, antropologije, muzeologije i kulturne povijesti, te kako sabrana građa pokriva sve "značajnije pojave afričke tradicijske kulture". Neobično je što Vinščak tvrdi kako u dnevnicima "ne nalazimo traga evropocentričnosti, svojstvene tadašnjoj, a i današnjoj Evropi" (ibid. str.387).

Prvu detaljniju analizu Lermanovih dnevnika iz književne perspektive radi Danijela Bačić-Karković 1997. u *Fluminensiji* (Bačić-Karković 1997). Poput Trstenjakove recenzije *Novih listova iz Afrike* (Trstenjak 1894), u njegovim zapisima autorica ne vidi književne pretenzije, već "odgojnu-obrazovnu, teleologijsku, metaliterarnu, radno-instrumentalnu i propedeutičku namjenu". Prema njoj je Lerman "*prvi afrikanist*" čije mu "afrikanističko 'prijestolje' vjerno i odano čuvaju etnologija, antropologija, poslenici muzeologije, geografi, klimatolozi i etnografi" dok ga putopisna povijest književnosti zanemaruje. Govori kako je svoje pisanje doživljavao "misionarskim, prosvjetiteljskim obolom svome kraju i domovini" pri čemu su "Negroafrikanci u Lermanu vidjeli svoga zaštitnika, bio im je autoritetom u moralnom smislu". Tvrdi kako je Lerman "zadužio svjetsku i hrvatsku znanstvenu javnost" količinom artefakata darivanim muzeju,

dok *Afrički dnevnik* opisuje kao "monumentalno etnološko-etnografsko djelo, zemljopisno, antropološko i ino, zanimljiv izvor za proučavanje novije povijesti Konga/Zaira... Paralelno prati ponašanje bjelaca, avanturista, lovaca na brzo bogaćenje ili zlorabu bjelačkih privilegija i rukovoditeljskih statusa" (ibid. str.79)

3.2.8. Rat u Kongu (1996-7)

Nakon krize iz '60-ih, Kongo je privukao pažnju stranih medija sredinom '90-ih kada se odvijao pokolj na pograničnom području Zaira, Ruande i Burundija. U tekstu *Večernjeg lista* "Hrvat Ango-ango" objavljenog povodom "zairskog pakla" autor izvlači "iz istraživačkog zaborava "našeg Kolumba Afrike". Nakon opisivanja krvoprolića navodi kako je "ruandska diplomacija (...) zatražila novu berlinsku konferenciju o Kongu" zato što su "kolonijalisti prije 112 godina određivali granice samovoljno (...) I da je zato sada na tlu nekadašnjega Konga nastala zona eksplozivne krize" (Kurbel 1996). Nakon što je implicirao uzročno-posljedične veze između pokolja i berlinske konferencije 1884/5., autor spominje Lermana koji je uz Stanleya bio jedan od dvojice istraživača koji su za konferenciju izradili dokumentaciju terena i ugovore s poglavicama. Malo kasnije navodi područja kojima se Lerman probijao i postavljao kolonijalne stanice, da bi naveo kako "odonud istočnije današnje je područje zairskog krvavog kaosa" (ibid.).

Autor primjećuje kako je Lerman "prepušten zaboravu", navodeći da je "današnji atlas Afrike spomenik Stanleyu", dok je njegov "glavni suradnik Lerman potpuno prešućen" pošto "ni na jednom zemljovidu nema Zrinskih slapova¹⁹ koje je slavonski Hrvat oktrio".

3.2.9. Kontradiskurs

Dok se do početka 2000-ih uobičajeni diskurs o Lermanu, sudeći po novinskim člancima, nije mnogo mijenjao²⁰, u posljednjih se desetak godina se na Lermanovo djelovanje gleda kritički. Premda u članku *Večernjeg lista* iz 2013. s naslovom "Čovjek zbog kojeg slapovi na rijeci Kwilu u Kongu nose ime Zrinski" autorica i dalje koristi kolonijalne trope govoreći kako je Lermana pustolovni duh zaputio u "netaknute divljine Crnog kontinenta, duboko u prašume Konga kamo bijela noga nikad prije nije kročila", ipak pojašnjava kontekst u kojem je obavljao dužnost, navodeći Leopoldovu "humanitarnu organizaciju koja je bila paravan za kolonijalni prodor u

¹⁹ Vlasti su u Kongu 1966. godine preimenovali sve lokalitete koji su nosili ime prema bivšim kolonijalistima.

²⁰ U *Jutarnjem listu* je izašla serija članaka pod zajedničkim naslovom "Dragutin Lerman – gospodar istočnog Konga" (Vojinović 2002).

Afriku", ističući kako "o njegovoj vladavini nad domorodačkim stanovništvom i danas postoje strašne priče". Dalje tvrdi kako je "Lerman, kao generalni tajnik belgijske vlade za istočni Kongo, uspostavio belgijsku kolonijalnu upravu", ali ga izuzima od saznanja da je znao šta se događa tvrdeći da se iz njegovih zapisa "čini da nije bio svjestan toga da poduzima nešto loše" (Smrekar 2013). Nadalje "Crnu Afriku smatrao [je] jednako vrijednom i trudio se inkulturirati je bez predrasuda". Slično tome, u članku "Dragutin Lerman – prodorni hrvatski istraživač Afrike" (dnevno.hr 2016) autor također racionalizira Lermanovu poziciju: "Pitanje je da li je on bio svjestan posljedica skrivenih planova zapadnjačkog prodora u Afriku putem tih ekspedicija. Ako i jest, vjerojatno ih nije smatrao negativnima, nego korisnima za Afrikance".

Godine 2021. povijesni časopis *history.info*. izašao je tekst sa senzacionalističkim naslovom ("Dragutin Lerman – Naš istraživač Afrike i sudionik u belgijskom genocidu u Kongu") u kojem autorica isključivo kritički sagledava Lermanov boravak u Kongu nudeći kritički pogled na Lermanovo djelovanje u Kongu. Tako kad govori o njegovom preuzimanju postaje Stanley Falls govori kako je ona bila "osobito važna u trgovačkom smislu jer se ovim putovima vodila unosna trgovina poput mučne trgovine slonovačom". Iako mu priznaje interes za afričku kulturu, kao i kartografska postignuća, izričito ga povezuje sa kraljevim režimom citirajući sociologa Dražena Šimlešu kako je "Lerman bio sudionikom jedne brutalne eksploatacije koja je u cjelini (...) kapitalizmu omogućila da dosegne današnje razmjere"(Krichhoffer 2021:21). Osvrćući se na Lermanovu dosadašnju reputaciju tvrdi kako se

"često u nas nastoji prešutjeti Lermanovo sudioništvo u genocidnom belgijskom prodoru u središnju Afriku, a kada se ono i prihvati, nastoji se opravdati njegovim dobrim karakterom i uvjerenjem da on nije bio svjestan da se tu događao 'legalizirani' kriminal. Takve konstrukcije nemaju svoju podlogu u realnosti i kada bi ih prihvatili, to bi značilo da je Lerman bio intelektualno podkapacitiran, no njegov životni put i postignuća jasno pokazuje da je riječ o osobi koja je itekako morala biti svejsna onoga što se oko nje zbivalo, pri čemu se na tom putu stalno uspinjao." (ibid. str.20)

Izuzev ovih primjera iz novina i časopisa, vrijedi spomenuti i strip "Lerman u Africi" (Macan 2008) objavljen u sklopu antologijskog serijala *Hrvatski velikani* kojeg potpisuju Darko Macan (scenarij), Robert Solanović (crtež), i Sonja Gašperov (boja). Za razliku od predgovora Rudija Aljinovića koji reproducira dosadašnju mitologizaciju Lermana, Macan, koji je po struci diplomirani povjesničar, u ovoj prvoj vizualno-pripovjednoj interpretaciji Lermanovih dana u

Africi scenaristički se trudi prikazati Lermana kao ambivalentnu ličnost, s jedne strane prikazujući njegovu "humanu stranu", a s druge i kontekst kolonijalne pljačke pod izlikom oslobođenja stanovništva od ropstva. No, na trenutke djeluje kao da mu ni samom nije jasno što da misli o Lermanu:

"Kako se to uklapa u priču o pogubljenjima? Je li isti čovjek Lerman koji je liječio domorodce.../...i Lerman kojemu su donijeli odrubljenu glavu pobunjeničkoga poglavice?/Koji je pravi Dragutin Lerman?" (Macan 2008:16)

Spominjanje nasilja koje je vršio (uključujući strijeljanje, bičevanje, i ostale okrutnosti koje je dužnost zahtjevala od njega) do tada nije bilo uobičajeno. No, uz svo propitivanje karakternih kontradikcija i nimalo laskavih postupaka Macan ga prikazuje i dalje kao "najhumanijeg službenika države Kongo" koji se trudio pratiti svoju humanističku filozofiju koliko je mogao u tim uvjetima.

Prilog 4. Stranice 10. i 11. iz stripa "Dragutin Lerman" Darko Macan (scenarij), Robert Solanović (crtež), Sonja Gašperov (boja). Preuzeto: <http://www.mostrip.ba/2021/09/07/robert-solanovic-bob/> (pristup: 25. rujna, 2022.)

3.3. Muzejski postavi

3.3.1. Etnografski muzej u Zagrebu

'Izvaneuropske zbirke' Narodnog muzeja, uključujući i onu Lermanovu, preuzeo je Etnografski muzej u Zagrebu koji je osnovan 1919. godine. Teško je reći točan broj predmeta, pošto u nekim izvorima piše 498 (Gjetvaj 1989:14), nekim 493 (Frlan 1999:13), dok publikacija iz 2017. navodi oko 490 (Živković 2017:15). Lerman je uz pošiljke priložio i dokumentaciju u kojoj su navedeni naziv predmeta i njegovo mjesto izrade, a ponekad i podaci o geografskoj širini i dužini mjesta gdje ih je sabrao. Prema kustosici Mariji Živković ovo ju u kontekstualnom smislu čini potpunijom od ostalih u Zbirci izvaneuropskih kultura. Međutim, izuzev navoda u *Afričkom dnevniku* kako je neke predmete kupovao, a neke dobivao na dar, o samim uvjetima nabavke ne možemo saznati puno.

Izložbe

Prva izložba na kojoj su bili izloženi predmeti iz Lermanove zbirke bila je 1957. Muzeju za umjetnost i obrt na kojoj su bili izloženi etnografski predmeti 'iz Afrike i Oceanije'. Konceptualno su se više naglašavale estetske vrijednosti od onih etnoloških. Spomenuto je kako je Lerman sabirao "na izvoru (...) autentični, nekomercijalizirani, tada još 'egzotični' materijal". Nakon već spomenute samostalne izložbe iz 1965., predmeti iz zbirke su još korišteni u izložbi *Lovačko i ratničko oružje izvaneuropskih naroda* (Frlan 1985), te *Bijela duša crne Afrike. Franjevci Hrvatski misionari u Kongu* (Frlan 1999) u kojoj je osim Lermanove predstavljena i afrička zbirka Franjevačkog samostana u Tomislavgradu. Autor izložbi, Damodar Frlan, koji od 1990. uz ravnateljske dužnosti Muzeja postaje i voditelj Zbirke vaneuropskih kultura, u katalogu za *Bijelu dušu* ističe ulogu kolonijalnih sila, prvenstveno kralja Leopolda II čije "iskorištavanje prirodnih bogatstava, napose gume i bjelokosti, te posljedično tomu nametnuti neljudski uvjeti života domorodačkoga stanovništva izazvali su nekoliko pobuna koje su ugušene u krvi" (Frlan 1999:6). Kasnije spominje kako je Stanleyja, čija je želja bila "omogućiti iskorištavanje afričkih bogatstava u korist europskih ulagača, ali i lokalnog stanovništva (...) kralj Leopold ovlastio da povede ekspediciju koja će pomoći stvaranju Slobodne Države Kongo", te da je "sudionik jedne Stanlejeve ekspedicije bio požežanin Dragutin Lerman" (ibid. str.9). Međutim, kada krene predstavljati Lermana, sav kolonijalni kontekst nestaje, te se ističe samo marljivost Lermanovog etnografskog rada koji je "brižljivo opisivao sve aspekte tradicijskoga života domorodaca – prehranu, odjeću, nastambe, oružje, običaje", zatim "njegov odbojan stav prema trgovini robljem

te razumijevanje i prihvaćanje domorodaca", zaključivši kako je Lerman "bez formalnog etnološkog obrazovanja pokazao zavistan osjećaj i smisao za tradicijsku kulturu domorodaca, te je znalački birao predmete za svoju zbirku. I školovani stručnjak teško bi načinio bolji izbor" (ibid. str. 14).

Afričke zbirke

Zbirka Izvaneuropskih kultura je nekoliko puta bila rekonceptualizirana, sa posljednjim većim izmjenama 1972. prema zamisli tadašnje kustosice Lazarević. Kako je zgrada EMZ-a izvorno bila namijenjena Trgovačko-obrtnom muzeju, tokom godina sve veći problem predstavlja nedostatak adekvatnog prostora za čuvanje i reprezentaciju zbirki.

Prilog 5. Lermanova zbirka u Etnografskom muzeju u Zagrebu.

Autor fotografije: Damjan Roce, 21. lipnja, 2019.

U publikaciji *Hrvatska i svijet: Afričke zbirke u Etnografskom muzeju u Zagrebu* iz 2017. etnologinja i povjesničarka, te trenutačna voditeljica Zbirke Izvaneuropskih kultura Marija Živković spominje koncepciju budućeg stalnog postava prema kojoj bi Zbirka izvaneuropskih kultura bila zastupljena pod nazivom "Kultura putovanja". O koncepciji nažalost nije puno više

rečeno osim da će se predstaviti "hrvatski istraživači" i "putnici" te "otvoriti važne teme iz područja etnologije i kulturne antropologije". Premda u publikaciji zbog kratkoročne pripreme "nije bilo moguće dati dublji uvid u kontekst u kojem su sabirani afrički predmeti te (stereotipno) predstavljani u zapadnjačkim muzejima", u poglavlju o Lermanu navodi se kako "zbog zapadnjačke kolonijalne ekspanzije u središnji dio afričkog kontinenta u europske muzeje i zbirke dolazi sve više predmeta iz supsaharske Afrike", spominjući pritom kako su "dva Hrvata (Dragutin Lerman i Franjo Marek) bila u službi belgijskog vladara Leopolda II. te su donijeli predmete za zagrebački muzej" (Živković 2017:15). Leopoldova vladavina karakterizirana je kao "iznimno brutalna te se smatra da je u tom razdoblju stradalo oko 10 milijuna ljudi" (ibid. 17). Međutim, na sljedećoj stranici taj kontekst opet nestaje i tekst se uglavnom usredotočuje na vrijednost zbirke i kvalitetu Lermanove etnografije.

3.3.2. Gradski muzej Požega

Iako sam planirao posjet Lermanovom postavu u Gradskom muzeju Požega, zbog rekonstrukcije zgrade muzeja nisam mogao pristupiti izložbenim prostorijama. Kustosica i etnologinja Maja Žebčević Matić rekla je da je Muzej uvijek imao jedan manji kutak namijenjen Lermanu. Prema njenom opisu predmeta je malo (110), te se radi uglavnom o onome što je poklanjao rodbini i obitelji (primjerice: prsten za ubrus od slonovače, mač s koricama, koplje, štit, narukvicu itd.). Osim predmeta, u muzejskom depou se nalaze izvorni kreševski dnevnički fotografije, i razna pisma (pisma iz franjevačkog samostana, pisma Kempfu, pisma majci). Za budući postav Muzej je od EMZ posudio obrednu masku kako bi građu učinio atraktivnijom. U novom će postavu još biti primjerak *Listova iz Afrike*, poneki list original, mala vitrina i multimedijalni sadržaj.

3.4. Komemoracije

Izuzev komemorativnih novinskih tekstova većih obljetnica nije bilo sve do početka 1980-ih. Godine 1988. povodom Lermanove 125. obljetnice rođenja i 70. obljetnice smrti u Požegi su održane brojne manifestacije s ciljem da ga se izvuče iz zaborava i naglasi njegov značaj za lokalnu kulturnu povijest²¹. Postavljena je spomen-ploča na njegovu rodnu kuću, u Skupštini

²¹ Ako usporedimo lokaciju Lermanove ulice u Požegi koja je spojena na Korzo u samom centru grada, odmah preko puta zgrade Općinskog suda, očito je da u lokalnom panteonu kotira puno više nego u nacionalnom gdje u Zagrebu (kao političkom, ekonomskom, društvenom, i kulturnom centru Hrvatske) ima jednu sporednu ulicu

općine održana su predavanja na kojima je akademik Matko Peić govorio o Lermanovoj zbirci u Požeškom muzeju, Aleksandra Lazarević o obljetnici rođenja, a Maja Žebčević o Lermanovom poslijeafričkom periodu i kreševskim dnevnicima. U dvorani gradskog muzeja otvorena izložba slika, dokumenata i predmeta iz njegova vremena, dok je Planinarsko društvo "Sokolovac" organiziralo koncert zbora u crkvi Sv. Terezije. Izuzev navedenih društvenih događanja kenijski režiser Lawrence Kiiru snimao je u produkciji Zagreb filma kratkometražni dokumentarac o Lermanu²².

Kako se pritom počelo više pričati o Lermanovom poslijeafričkom periodu, u katalogu izložbe se spominje problematičan odnos Požege i lokalpatriota Lermana, "čovjeka kojega se sjeća pola svijeta i gotovo čitav Kongo", ali čija je ljubav prema gradu i sugrađanima bila nepravedno zaboravljena. Po svemu sudeći, Požega i Kreševo su ipak za njega bili puno veći izazov nego Afrika:

"Bankrot banke, (...) prodor vode u ugljenokopu, požar u tvornici boja nekoliko dana prije osiguranja, stečaj, požar u stanu u Požegi, dugovi, rastanak od Hedvige. I konačno posljednjih sedam godina života u Kreševu, svjetski rat, ponovo ugljenokopi, slabo tržište, nesigurnost posla, samoća, bolest i siromaštvo... Tek tada u tim poslijeafričkim godinama, na vlastitom terenu, u sukobu sa paradoksima, banalnostima, provincijalizmom i običnim ljudskim problemima trebalo se dokazati i izdržati" (Žebčević 1988).

U svemu ovome Lerman je prikazan kao civilizirajući misionar davajući "sve od sebe za službu, ali ne kao kolonizator nego kao prosvjetitelj. Svim srcem se zalagao da doticaj dviju civilizacija, tradicija i kultura bude što bezbolniji." (ibid.)

O narednim komemoracijama nemam podataka sve do 2008. kada se slavila njegova 90. godišnjica smrti i 145. godišnjica rođenja u prostorijama GMP-a ("Sjećanje na Dragutina Lermana (1863.-1918.)", Gradski muzej Požega, 2013). Kako je uz Muzej program organiziralo i Gradsko kazalište Požega, manifestacija je obilježena scenskim prikazom koji "kao bljesak

u četvrti Donja Kustošija (Donji Stenjevec) okruženu ulicama nazvanim po slovenskim toponimima (izuzev druge paralelne koja pripada braći Seljan). U prilog ovome ide još i Osnovna škola "Dragutin Lerman"²¹ u Brestovcu, mjestu malo izvan Požege.

²² U filmu pratimo Kulumbu, muškarca iz Zaira koji se nakon 20 godina vraća u Zagreb, gdje je nekoć studirao, kako bi snimao dokumentarni film o Dragutinu Lermanu. Pritom Kulumba hodočasti mjesta na kojima još živi sjećanje na Lermana od EMZ-a, preko Požege, pa sve do Kreševa.

povijesti" posjetitelje vraća u vrijeme Lermanove Požege u kojem se pojavljuju Julije Kempf, Lermanov tast Mijo Reiner, te tadašnji požeški gradonačelnik Franjo Ciraki.

Godine 2013. u čast 150. godišnjice rođenja i 95. godišnjice smrti GMP održava edukativno muzejsku izložbu pod imenom *Lermanologija ili kako smo kroz Lermana puno naučili jedni o drugima*. Poučnost njegove priče, slična je onoj izrečenoj u recenziji *Novih listova* pred stotinjak godina (Trstenjak 1894), ocrtavajući ga kao osobu "velikih postignuća, hrabrosti, domoljublja, jednostavnosti i poniznosti, istinskih kršćanskih opredjeljenja" od čijih uspjeha i padova mogu naučiti "svi, a posebno mladi" ("*Lermanologija – završnica*", *Gradski muzej Požega*, 13. prosinca 2013). Projekt je bio sačinjen od pokretne izložbe sa 12 panoa na kojima je sakriveno 12 muzejskih predmeta iz njegove zbirke. Sudionici, uglavnom učenici osnovnih i srednjih škola, morali su potražiti predmete uz pomoć video uratka i sudjelovanja u jednoj ili više od petnaestak ponuđenih radionica (plesna, geografska, povijesna, likovna, dramska, matematička...). U Muzeju su još osmislili istoimenu društvenu igru baziranu na *Monopolyju* i *Čovječe, ne ljuti se* u kojoj igrač "kombinacijom znanja i sreće prolazi na zanimljiv i uzbudljiv način kroz Lermanov životni put" ("*Lermanologija – edukativno muzejski projekt*", 2013). Uz natjecanje u *Lermanologiji* organizirane su i razne projekcije o Africi, uključujući Kiiruov film kojom prigodom je i redatelj održao predavanje, zajedno sa povjesničarkom i kartografkinjom dr. sc. Mirelom Slukan Altić.

Prilog 6. Društvena igra *Lermanologija*. Preuzeto: <https://www.muhi.hr/arhiva/586-lermanologija-gradski-muzej-pozega> (pristup: 25. rujna, 2022.)

Pošto je 2018. bila jubilarna godina – 100. obljetnica smrti i 155. obljetnica rođenja Dragutina Lermana – zamišljene su prigodne proslave u Zagrebu i Požegi. U Požegi je Gradski muzej najavio svečano odavanje "počasti svom poznatom sugrađaninu, istraživaču Afrike, (...) poduzetniku, velikom filantropu" otkrivanjem brončanog reljefnog portreta na rodnoj kući ispred koje je planiran bogat program koji bi obuhvaćao i prezentaciju projekta snimanja biografskog igrano-dokumentarnog filma u izvođenju zagrebačkih glumaca i pjevačkog zbora. Međutim, prema kazivanju kustosice Žebčević Matić, tog je dana Požegu zateklo veće nevrijeme koje je upropastilo planirano snimanje, kao i ostatak manifestacije (Maja Žebčević Matić 26.5.2022.).

Prilog 7. Spomen-reljef i spomen-ploča Dragutina Lermana u Lermanovoj ulici u Požegi.

Autor fotografije: Damjan Roce, 26. svibnja, 2022.

Par mjeseci kasnije povodom 100. obljetnice smrti u Gradskoj knjižnici Požega Hrvatsko povijesno društvo "Požežani" održalo je javnu tribinu na kojoj je gradonačelnik istaknuo kako se postavljanjem spomen-reljefa ispravlja zanemarenost Lermanovog lika u Požegi: "mi Požežani moramo znati što vrijedimo, koga smo sve imali u ovom prekrasnom gradu ... da bi se mogli ponositi i da bi u krajnjem slučaju, puno više i kvalitetnije držali do sebe" ("Održana javna tribina povodom 100. godišnjice smrti Dragutina Lermana", 2018).

Na tribini se govorilo i o projektu obnove Lermanovog posljednjeg počivališta u Kreševu od strane udruge „Stari Požežani“ i grada Požege, te o „ekspediciji“ 2005. godine, kojom prilikom je pedesetak Požežana otputovalo u Kreševu posjetiti njegov grob i mjesta na kojima je boravio, nadodavši kako će sličnu posjetu organizirati i na proljeće 2019. godine.

U Zagrebu su obljetnice obilježene puno skromnije. U čitaonici knjižnice Božidara Adžije postavljena je mala izložba povodom obljetnice rođenja ("Izložba posvećena istraživaču Dragutinu Lermanu". 2018.) dok je u Etnografskom muzeju obilježena obljetnica smrti predavanjem na kojem su izlagali etnolozi iz tri hrvatske institucije u kojima se čuva njegova ostavština ("Dragutin Lerman – predavanje povodom 100. obljetnice smrti". *Etnografski muzej u Zagrebu*). Marija Živković, viša kustosica EMZ-a govorila je o njegovom boravku u Kongu i zbirci predmeta u Muzeju, M. Vuković, upravitelj arhiva HAZU predstavio je njegovu građu (dnevnike i fotografije iz Konga) što se čuva u HAZU, dok je viša kustosica GMP M.Ž. Matić govorila o njegovom životu nakon povratka u Požegu.

Obljetnicu je također obilježio i HRT sa kratkim prilogom u magazinu Alpe-Dunav-Jadran gdje se pričalo o njegovom pokušaju da unaprijedi rodni kraj, kao i za njegovu želju kolonizacije Afrike, ali na "miran način" ("Lermanova godina", 2018). Na internetskoj stranici magazina su dodali kako "danas o kolonizaciji nerado govorimo, ali ostaje činjenica da su istraživači i putopisci poput njega otkrili i približili ostatku svijeta dotad nepoznate krajeve i nadasve vrijedne kulture" (ibid.).

4. TUMAČENJE

4.1. Autobiografija

Književni teoretičar Max Saunders govoreći o pisanju autobiografije tvrdi kako sjećanje ne prethodi činu pisanja, već da su naša sjećanja uvijek tekstualizirana (Saunders 2008:323). Putem narativizacije ili reprezentacije ona proživljeno iskustvo preoblikuju u nešto drugo. Ovo se odnosi i na dnevnik koji na prvu djeluje kao izravno doživljeni trenutak, ali su uvijek posredovani kratkoročnim pamćenjem. U Lermanovom slučaju nalazimo i primjere prepričavanja događaja koji su se desili unutar mjesec dana (Lerman 1989:113) ili čak prije nekoliko mjeseci (ibid. 47). Tako je napisana reprezentacija doživljenog uvijek parcijalna, te do neke mjere i fiktionalna. Autor dnevnika, čak i dok djeluje kao da bilježi stvarni osjećaj ili iskustvo, ustvari konstruira to što piše (Steinitz 1997:55).

Psihofizički utjecaj na sjećanja

Druga stvar koju treba imati na umu jest da su Europljani koji su se našli u Kongu krajem 19. st. često bili u stanju koje njemački antropolog Johannes Fabian opisuje kao "ekstatično"²³ (Fabian 2000). U kontaktu sa tamošnjim kulturama, um, i percepcija su im često bili pod različitim vanjskim, ali i unutarnjim utjecajima (strah, dosada, umor, nostalgija, zbunjenost, iritiranost). Pri pregovaranju i sklapanju ugovora i saveza sa lokalnim poglavarima često se pila medovina i palmovina²⁴. Zatim su se koristili razni medikamenti, poput kinina i laudanuma protiv malarije i ostalih tropskih bolesti. Uobičajeni učinci i nuspojave ovih lijekova između ostalog uključuju euforiju, uspavanost, zamućeni vid, ošamućenost i glavobolju. Opisi groznica se spominju gotovo često koliko i sami medikamenti, što nam govori o stanju u kojima su znali biti dok su pisali, ili pak doživjeli nešto čega su se kasnije prisjećali. Primjerice, u *Listovima iz Afrike* Lerman opisuje kako se prilikom posjete selu Sajo razbolio, te su se tamošnji stanovnici morali

²³ Fabian tvrdi kako je, suprotno pozitivističkoj perspektivi, ovo iracionalno iskustvo bilo ključno u njihovoj etnografiji i u razumijevanju kultura koje su upoznawali, pošto ih je na trenutke 'izbacilo' iz kondicioniranog eurocentrizma i pratećih mu predrasuda. Međutim, u ovom radu neću ulaziti u to koliko je Lermanovo iskustvo bilo ekstatično, već samo naznačujem kontrast između toga i slike racionalnog i prizemljenog istraživača kakva je najčešće prezentirana. (Fabian 2000:8; 274-280)

²⁴ "Još sinoć su mi moji 'špijuni' najavili, da su urođenici odlučili u ovelikom broju posjetiti me. Jutros ih je na 100-tine amo došlo donoseći slonove kosti, na 100-tine litara palmovine i raznovrsne hrane. Bilo ih je jedno 10 poglavica, koje je stari Kundi predvodio." (Lerman 1989:508)

zbrinuti za njega (Lopasic 1971:48). Ležao je cijelu noć u bolovima ošamućen što od kinina, što od same groznice. Ujutro ga je posjetio poglavar sela i održao govor koji je Lerman citirao u podužem paragrafu. Uzimajući u obzir sve elemente kojima bi njegovo iskustvo bilo posredovano (strani jezik, groznica i lijekovi), čak i uz tumača koji je vjerovatno bio tamo s njim, pitanje je koliko je od prepričanog stvarno rečeno, a koliko se samo radi o njegovoj impresiji događaja. Pogotovo s obzirom da je pismo u kojem je događaj opisan datirano na malo više od mjesec dana nakon što se odigrao (ibid. 46)²⁵.

Propaganda u tekstu

Treća stvar koje treba biti svjestan jest dominantni diskurs službene propagande Slobodne Države Kongo. Kao što sam pokazao u analizi dnevnika, možemo biti sigurni kako su neki (možda i svi) Lermanovi zapisi bili namijenjeni tome da ih drugi čita²⁶. U najmanju ruku sam Kempf, kojem Lerman posvećuje bilježnice, ili mu se obraća u zapisima. Dakle, ne radi se o intimnoj refleksiji, već o donekle osviještenoj reprezentaciji sebe. Ovo ne znači da su zapisi nužno fabricirani, već samo da je postojala svijest o tome što se piše i tko će to čitati. Po ovom pitanju Lerman nije izuzetak, već pravilo. Mnogi europski istraživači pri povratku iz Konga objavljivali su knjige o svojim afričkim dogodovštinama. Putopisi poput *Listova iz Afrike* su u većini slučajeva bila iznimno popularni, te su same autore proslavili, a ujedno i širile propagandu Slobodne Države Kongo.

Stoga nije ni čudo da tekstovi o Lermanu djeluju apologetski, kad i sam Lerman piše tako, hvaleći kralja, grdeći robovlasničke Arape, opravdajući postupke svog poslodavca, kritizirajući pojedince kao problem, te vjerujući duboko u svoju kulturnu misiju. Belgijski povjesničar Guy Vanthemsche u pregledu historiografije Belgijskog Konga iznosi primjer jaza između osobnog doživljaja i službenog diskursa koji se iznosio u javnosti. U uvodniku enciklopedije *Biographie coloniale belge* iz 1920., profesor Vandersmissen uzdiže nastanak Slobodne Države Kongo na razinu bajke obasipajući kralja Leopolda II. raznim superlativima. No, u jednoj privatnoj korespondenciji Vandersmissen otkriva kako je svjedočio brutalnostima vezanim uz ubiranje kaučuka, odmah nadodajući kako je važno sve zataškati, i pritom kritizirajući Leopolda kao megalomana i lošeg upravitelja (Vanthemsche 2006:93).

²⁵ U samim dnevnicima je cijeli događaj opisan u dvije rečenice. (Lerman 1989:47)

²⁶ Steinitz navodi kako je od početka 19.st. većina dijarijista bila svjesna da će im netko čitati zapise, bilo u izvornom rukopisu, bilo u tiskanom izdanju. (Steinitz 1997)

Ovo navodim jer se pouzdanost Lermanovih zapisa rijetko kad dovodi u pitanje²⁷. To što je zapisao u dnevniku najčešće smatrano je činjenicom (Jelčić 1977:206). A upravo su ti zapisi jedan od glavnih gradivnih materijala od čega čitatelji konstruiraju sliku o njemu, bilo da se radi o novinarima, povjesničarima, kroničarima, etnologima, ili čitateljima u potrazi za rasonodom. Kao potvrdu Lermanovog integriteta često se navodi citat iz Stanleyjeve knjige o uspostavi Slobodne Države Kongo u kojem hvali Lermana, iako valja imati na umu da ni on nije bio baš najpouzdaniji pripovjedač, pošto je imao tendenciju fabricirati i uljepšavati svoje pothvate²⁸.

Slava

Samopromocija je još jedan razlog koji je mogao utjecati na sliku koju je gradio o sebi u pismima i dnevniku. Jedan od primamljivih razloga zašto su mnogi mladi muškarci odlazili u kolonijalne pothvate bila je žudnja za slavom i titulama. U doba kada je kontinentalnom Europom vladao mir, prekomorske kampanje bile su najlakši način da steknu vojne titule, a samim time i popnu po društvenoj ljestvici (Sebe 2013:30). Za one rođene u skromnoj obitelji niže ili srednje niže klase, Afrika je bila prilika za stjecanje slave i uzdizanje statusa. Netko kome je suđeno da bude provincijalni trgovac ili obrtnik mogao je najednom postati vojskovođa, upravnik teritorija veličine Belgije, ili čak diplomat. U vrijeme kada je u cijelom Kongu bilo par stotinjak Europljana, napredovalo se veoma brzo, te nije postojala jasna granica između civilnih i vojnih funkcija (Hochschild 1998:136). Kako su tada u kolonijama često jedini svjedoci bili domoroci, samoprovzani junaci su mogli oblikovati sliku o sebi po vlastitom nahođenju. U tom smislu, dnevnički zapisi davali su poseban element autentičnosti vlastitoj priči, dokaz da se stvarno desila.

Boravkom u Africi Lerman je promocijom svojih pothvata objavljivanjem putopisa i doniranjem zbirke muzeju stekao impozantnu reputaciju. U njegovu čast priređivali su se dobrotvorni banketi, te je održavao kontakte sa mnogim onodobnim utjecajnim ličnostima:

²⁷ Damodar Frlan u katalogu iz 1985. navodi kako Lermanovi "podaci o teritorijalnom, odnosno plemenskom porijeklu, nažalost nisu uvijek potpuni ili sasvim pouzdani" (Frlan 1985:20).

²⁸ Heinrich Schliemann, koji se često spominje kao Lermanovo nadahnuće, također spada u tu kategoriju (Easton 1998). Thompson tvrdi kako su mnogi putopisci skloni pretjerivanju, te izostavljanju i manipuliranju činjenica. Do toga dolazi jer pokušavaju izbalansirati dvije različite i pomalo konfliktne uloge: onu izvjestitelja koji se trudi precizno predočiti informacije sa putovanja, te onu pripovjedača koji želi zadržati čitateljev interes, te uskladu s time ih i tako prikazati. (Thompson 2011:27)

"njegovo se ime proćulo u domovini. Izuzetan i primjeran rad donio mu je ugled, a ugledom je stekao i društvene veze. Dićio se što je poznanik Starćevića i Strossmayera, s kojim se i dopisivao; ponosio se prijateljstvom s Trumbićem, Kumićićem, FoInegovićem." (Jelćić 1977:204-205)

Državne novine su uredno izvještavale o svim njegovim putovanjima. U rodnom mjestu su navijali i doćekali ga kao junaka. Vrativši se iz Afrike oženio se za kćerku najbogatijeg i najutjecajnijeg veleposjednika u županiji, koji ga je nedugo zatim postavio za ravnatelja svoje banke. Vrlo brzo se uklopio u sam vrh požeškog društvenog života (Žebćević Matić 2020:48). Kao trgovaćki pomoćnik teško da bi sve ovo mogao postići, pošto je razlika u staležima bila velika. Mnogi su mu čak spoćitovali da se oženio zbog koristi i interesa. Prema kustosici Žebćević Matić ovo je i utjecalo na njegovu konstantnu potrebu za poslovnim dokazivanjem (ibid. str.46).

4.2. Biografija

Narativi

U doba imperijalizma 19.st. jedan od glavnih narativa putopisnog žanra bio je onaj istraživaićki (Thompson 2011:53). Samim time su istraživaići idealizirani zbog svoje neustraivosti, poŕtvtvovnosti i posvećenosti jednako znanosti koliko i kršćanskim vrijednostima. No, njihovu junaćku reputaciju samo su djelomićno stvarali oni sami. Razvojem masovne tehnićke reprodukcije u drugoj polovici 19.st., postojala je cijela medijska mašinerija koja je mitologizirala njihove lićnosti do mjere da stvarno jesu ostavljali dojam osobitih, nedostižnih ideala (Sebe 2013:10). Njihove biografije, kao jedan od središnjih oblika proizvodnje kulturnog sjećanja (Saunders 2008:324), reproducirale su se u obliku književnih žanrova poput dnevnika ili putopisnih romana. Upravo nam žanrovi poput romana, sa svojim konvencionaliziranim fabulama i sugestivnim mitovima, pružaju moćne, normativne modele za naraciju vlastitog identiteta i interpretaciju proživljenog iskusstva. Pri toj interpretaciji nesvjesno posežemo za narativne obrasce koje nam nudi književnost (Neumann 2008:341). Iz ove perspektive možemo gledati i na to kako se predstavljala Lermanova biografija. Zahvaljujući nestvarnoj auri koja se stvarala oko njegovog lika, Lermanov život nerijetko ostavlja dojam romana²⁹. Uz neke varijacije njegov se

²⁹ Tome u prilog ide ćesto navedena ćinjenica u njegovoj biografiji kako je volio ćitati putopise, primjerice Schliemanna i već spomenutog Stanleya, prije odlaska u Afriku. Kao da je sebe spremao uvrstiti u kanon velikih

životopis uglavnom držao određenih tropa koji su mu davali s jedne strane odlike *Bildungsromana*, a s druge strane pustolovnog romana. Dok u *Bildungsromanu* pratimo formiranje osobnosti protagonista putem njegovog upoznavanja sa svijetom, u pustolovnom romanu naglasak je više na uzbudljivoj radnji smještenoj u egzotični svijet. Iako elemente jednog i drugog žanra možemo naći u mnogim europskim mitovima, bajkama i junačkim epovima, kombinacija tih elemenata korespondira sa Campbellovom strukturom monomita³⁰ u kojem junak, u dobi kada više nije dijete, ali nije još ni muškarac, napušta mjesto gdje je odrastao i odlazi u dalek i neobičan svijet. Nakon mnogo doživljaja i stečenog iskustva, mora se osloboditi novog svijeta u kojem se udobno smjestio i vratiti u onaj iz kojeg je došao gdje će pomoću novosteknutog znanja pomoći bližnjima (npr. Lopasic 1971:33). Prvi dio života samo je priprema za njegovo odraslo junaštvo. Način na koji je Lermanova biografija ispričana često podsjeća na ovaj model prema kojem ju možemo podijeliti na tri dijela:

a) Prije Afrike

Lerman je bio skromnog podrijetla, s ocem obrtnikom. Dolazi iz mnogoljudne obitelji (šesnaestero djece³¹) koja se u književnom smislu koristi kao poticaj i motiv kojim se objašnjava Lermanovo isticanje posebnosti i nezavisnosti (Smrekar 2013). Čitanje pustolovnih putopisa mu potiče pustolovni duh³² (Milković 1938:176; Smrekar 2013), te u neku ruku anticipira vlastito uvrštavanje u tradiciju junaka koji su tragali za izgubljenim svijetovima (primjerice Schliemann za ostacima Troje, Stanley za izvorom Konga, Livingstone za izvorom Nila). Ovaj duh ga tjera na prvo putovanje (Hamburg – London – Amerika) u čemu ne uspijeva te se mora vratiti kući. Unatoč neuspjehu, radi na sebi (uči

pustolovnih istraživača. Stoga nije neobično da mu se u biografijama život pretvorio u to. Postao je junak u vlastitom romanu.

³⁰ Mitolog Joseph Campbell je u svojem popularnom modelu sintetizirao nekoliko koncepata koji nude šablonu za mitove o putovanjima junaka. Monomit je u suštini baziran na van Genepovoj formuli obreda prelaska (separacija – tranzicija – reagregacija) (Bell 2009:101-102), no u ovom slučaju, pošto se radi o pripovijedanju prikladniji mi se činio Campbellov naratološki model.

³¹ Iako Lermanovi roditelji jesu imali 16 djece, mnogo njih je umrlo u ranoj ili mladoj dobi, što se nikad ne spominje.

³² "Lerman je bio trgovački pomoćnik, ali uvelike romantično raspoložen. Učio je strane jezike i pohlepno čitao pustolovne romane i putopise u želji da jednom i on pođe putem velikih istraživača u nepoznate krajeve i doživljaje". (S.G. 1963)

jezike³³) te se odvaži odlaskom na ekspediciju (inicijacija za inicijaciju), gdje unatoč svojim godinama i neiskustvi impresionira mentora (Stanleya) te dobiva priliku da se dokaže³⁴.

b) Afrika

Svijet u koji junak putuje je prikazan kao taman, čudan, divlji, gdje opasnost vreba na svakom koraku, bilo od ljudoždera, krajolika, životinja, ili bolesti. Ubrzo se dokazuje mentoru, čija ga pohvala u neku ruku legitimira. Kako su ga na putovanje vodili nemir i radoznalost, ove odlike se postepeno razvijaju u zrelo čovjekoljublje (Žebčević 1988). Naš junak je također obdaren natprosječnim osobinama, poput poliglotske nadarenosti (Kempf 1923; Matekalo 1935), te razboritosti i moralnom veličinom u nemogućim uvjetima (izbjegavanje nasilja, gnjušanje na robovlasništvo i antropofagiju). U ovom svijetu prolazi kroz mnogo iskušenja kako bi dokazao svoju konstituciju³⁵. Svladavši ovaj kaotičan svijet gdje se već i skrasio (što je potvrđivala njegova omiljenost među domorocima kao i uvaženosť od strane nadređenih) osjeća kako je sazrio u muškarca te ga napušta i vraća se kući gdje se ženi.

³³ "... kao pomoćnik u velikoj trgovačkoj kući priklanja veliku brigu učenju engleskoga i francuskoga jezika i proučavanju putničkih djela". (Kempf 1910:632)

"Vrativši se u Karlovac, stade kao trgovački pomoćnik još marnije čitati knjige i učiti svjetske jezike engleski i francuski, dok je pored hrvatskoga jezika dobro umio i njemački". (Kempf 1923:454)

"Sin zanatlije pošao je u trgovinu, no čim je izučio taj zanat, otisnuo se u svijet, željan novih saznanja pa, ako hoćete, i pustolovina. Učio je potrebne strane jezike i, kako je za to imao neobičan talenat, još u najmlađim godinama govorio je više jezika". (Matekalo 1935)

"Nakon što je lutajući Europom naučio nekoliko svjetskih jezika..." (Smrekar 2013)

³⁴ "Poslije nekoliko običnih pa i šaljivih, no u svem značajnih upita (...) primijeti Stanley Lermanu: A što ćete raditi u Africi? – Sve što budem morao!, bio je odgovor našega Lermana." Bit će da se Stanleyu svidio taj odgovor; naslutio je, možda, da Lerman nije avanturist koji samo sanja kako bi na brzu ruku i lak način stekao basnoslovno bogatstvo, nego čovjek kojega vode plemenitije pobude". (Jelčić 1977:194-195)

³⁵ Kako bi se naglasila Lermanova konstitucija spominju se kolege koji iz Hrvatske sa prve ekspedicije od kojih su svi umrjeli osim njega. Ne samo da je fizički izdržao tropske bolesti, već i psihološki smrt drugara:

"I Lerman i Lukšić obole, no snažna tjelesna konstrukcija Požežanina odhrva se naletu opasnosti, dok joj je Lukšić podlegao". (I.F. 1933)

"To što je mladoga Lermana tako potreslo, bila je smrt njegovih zemljaka i prijatelja Lukšića i Schaumanna. (...) Poslije tih udaraca koji su istom značili početak, pao je Lerman u tešku depresiju, koja je postala još tjeskobnijom, kada je i sam opasno obolio. Ipak je istrajao, iako mu je bilo ponuđeno da se vrati narednim brodom". (I.Š. 1935)

c) **Poslije Afrike**

Pri povratku želi primijeniti stečeno iskustvo (i materijalno bogatstvo) u svojem zavičaju i doprinijeti zajednici³⁶. Kako je suština monomita liminalna faza, izlazak iz nje je često zgusnut u jednu do dvije rečenice (npr. Kempf 1923:476). Postoje i varijacije u vidu inicijalnog nemira radi kojeg je pošao u lutanje svijetom, te koji ga i dalje mori, te odvede u propast, čime cijela priča dobije i jednu tragičnu dimenziju³⁷. No, glavna šablona koja se ponavlja u većini biografija se najčešće drži navedene strukture.

4.3. Simbolika

"Percipirajući Dragutina Lermana kao osobu velikih postignuća, hrabrosti, domoljublja, jednostavnosti i poniznosti, istinskih kršćanskih opredjeljenja, smatrali smo da svi, a posebno mladi mogu od njegovih uspjeha, ali i životnih padova mnogo naučiti." ("Lermanologija – završnica", *Gradski muzej Požega*, 13. prosinca 2013).

Ako izuzmemo junačko-pustolovnu kvalitetu Lermanove biografije, stavljanjem naglaska na neke njegove često istaknute osobine možemo ga promatrati kao moralni (gotovo vjerski) simbol. Čitanje o njemu djeluje poput čitanja o svecu čije su jedine mane da je bio predobar i previše je vjerovao ljudima (Lopasic 1971:33; Trstenjak 1894). U prilog tome idu prikazi Lermana kao tragičnog lika koji je svoju mladost žrtvovao kako bi pomogao Afrikancima (ili Belgijancima) miroljubivo šireći kršćanski nauk (Vinšćak 1990:384). U srednjoj dobi je pomogao sugrađanima samo da bi ga nepravедno izopćili iz zajednice, dok kasnije u poznoj dobi dolazi u malo mjesto pomoći tamošnjim žiteljima. U Kreševu živi asketski skromno, okružen franjevcima i rudarima, te je po njegovoj vlastitoj želji pokopan pod jednostavnim drvenim križem i lipom (Smrekar 2013). Pritom njegove kršćanske vrline nisu ni u jednom slučaju proturječne njegovoj kolonizatorskoj ulozi s obzirom na blisku povezanost misionarstva i civilizirajućih misija.

Kolonije i *kolonijalni junaci* igrali su važnu ulogu u samopouzdanju vlastitog naroda, očvršćujući koheziju nacije putem iznimnih djela podložnih idealizaciji i komemoraciji. Ako je za

³⁶ "As might be expected, things ended badly for Lerman, who wanted to help his countrymen as he had the Africans among whom he had lived between 1882 and 1896". (Lopašić 1999:333)

³⁷ U jednoj verziji čak dobiva sretan završetak: "Ostao je u svojoj Požegi, oženio se, stvorio svoj dom, kuću i živio mirno u domovini do smrti" (Milković 1941:18).

belgijskog kralja stjecanje kolonije trebalo podignuti nacionalni ponos i svijetu pokazati "kako je Belgija također imperijalna nacija sposobna da dominira i prosvjetljuje" (Van Reybrouck 2014, ch.2; Vanthemsche 2012:147), možda možemo isto reći i za Lermana i njegovo isticanje hrvatstva aktivnim sudjelovanjem u tom pothvatu. U kontekstu Hrvatske s kraja 19.st. Lerman čini svoj doprinos spašavanju njene časti u jeku nasilne političke mađarizacije slaveći svoje i ujedno ime svoje nacije³⁸. Paradoks u slavljenju heroja jest to da iako su im životi prepričani kao individualne priče, oni svojim izuzetnim karakteristikama doprinose kolektivnoj povijesti svog naroda. Isticanje pridjeva "prvi"³⁹ dovoljno je da ga se istakne bitnim za ponos nacije. Poput sportske reprezentacije na svjetskom prvenstvu. Ako on reprezentira nas, kao predstavnik naše 'imaginarne zajednice' (Anderson 1990), onda taj ponos prelazi i na ostatak zajednice. Lermanovo djelovanje u službi plemenite civilizirajuće misije pozicionira njega (a samim time i nas) rame uz rame velikih sila koje stvaraju povijest. Lerman je dio naroda koji unatoč svojoj percipiranoj neznatnosti⁴⁰, može sudjelovati u dominantnom diskursu, te čak i parirati najboljima svojom etnografskom zbirkom ili upisivanjem imena hrvatske plemićke obitelji na službene karte Afrike. A opet, s obzirom da Hrvatska nikad nije bila kolonizatorska sila (Živković 2017:15), kao da je time izuzeta iz bilo kakvog kolonijalističkog konteksta⁴¹ („If these are not grounds for collective guilt, neither can they be grounds for collective exculpation” Baker 2018; ch2), pošto je i sama bila podčinjena jednoj imperiji, takoreć kolonizirana⁴². Ovu potrebu za ‘dokazivanjem’ u

³⁸ "Kao pionir kulturne Stanleyjeve misije na Kongu nije Lerman nikad zatajivao svojih hrvatskih osjećaja, a to izbija na vidik i u Stanleyjevom djelu o Kongu, gdje redovito pridaje Lermanovu imenu, da je Hrvat ili opet odvažni Hrvat". (Kempf 1923:476)

³⁹ Primjerice: "na rijeci Kvilu otkriva prekrasan vodopad i kao *prvi* bijelac, koji je prispio tamo, krsti ga imenom hrvatskog bana Petra Zrinjskog" ("Lerman je otkrio vodopade na rijeci Kvili i prozvao ih imenom bana Petra Zrinjskog", 1941); "Među mnogim Jugoslovenima koji su se istakli u stranom svetu, Dragutinu Lermanu pripada jedno od *prvih* mesta" ("Iz neobjavljenog dnevnika istraživača Dragutina Lermana – Kongo – srce Afrike", 1961); "našeg *prvog* i jednog od najznamenitijih istraživača Afrike" (Muraj 1991); "našem *prvom* afričkom putniku" (Lazarević 1996); "Hrvatska podsjeća na sunarodnjaka koji je bio jedan od *prvih* Europljana u Africi i *prvi* generalni tajnik belgijske vlade u Kongu" ("Lermanova godina", 2018)

⁴⁰ "Na nama je, danas, da naše istraživače i njihova pionirska djela uvrstimo u onu opću enciklopediju koja ih – po zakonitosti sudbine malih naroda – uopće ne spominje". (Lazarević 2001)

⁴¹ Lerman je gotovo u svim tekstovima opisan kao 'istraživač', a skoro nikad kao 'kolonijalist', bez obzira što je semantički gledano ovo drugo više odgovaralo njegovom poslu i ulozi.

⁴² Iako je diskutabilno možemo li odnos Austro-Ugarske sa svojim podređenim zemljama tako definirati, u svakom se slučaju radilo o kulturnoj hegemoniji i dominaciji nad podređenim zemljama.

hrvatskom slučaju⁴³ možemo pripisati s jedne strane potčinjenosti pod habsburškom, a kasnije i ugarskom dominacijom, te s druge strane graničnoj poziciji Hrvatske između 'razvijene Europe' i 'zaostalog Orijenta'⁴⁴ (Todorova 2009:11-12).

Etnografska zbirka

Ako je Lermanovo sudjelovanje bio čin hijerarhijskog postavljanja svoje nacije rame uz rame velikih europskih civilizacija (Dunn 2003:51), onda su etnografski artefakti bili materijalni dokaz toga. Demonstrirali su moć i razvijenost mlade, neostvarene nacije. Kada Lazarević i Frlan ponosno tvrde kako je Lermanova zbirka nakon one u Belgiji najpotpunija na svijetu (Lazarević 1985; Frlan 1999:14) oni samo odjekuju novine iz 1890-ih:

"Ova sbirka, koja je već prije ovog najnovijeg dara, po mnijenju uvaženih vještaka reprezentirala vrijednost više od 20.000 forinti, predočuje sliku narodne umjetnosti onih krajeva, te joj – izim one u Bruselju, - ne ima ravne na čitavom svijetu." ("Patriotičan dar, Dragutina Lermana", 1894)

O tome što smo točno naučili o tim kulturama se vrlo malo priča. Pa ni o tome, ako se vrijednost tih predmeta pripisuje njihovoj rijetkosti, kako su te kulture nestale. Ako prihvatimo da je Lerman figura kolektivnog sjećanja, impliciranjem njega, implicirali bi i vlastitu zajednicu ("kulturnu povijest" Milković 1942). Zato se isticanjem njegovog čovjekoljublja, tvrdeći da je bio humanitarac i htio kolonizirati mirnim putem ("Lermanova godina", 2018), žele negirati negativne konotacije kolonijalizma, inherentne 'civilizirajućim misijama'. Tako smo u Lermanu paradoksalno dobili oboje. Nešto poput Pierrea Savroganana de Brazze, 'mirnog osvajača' koji je osvojio susjedni Kongo "bez kapi krvi"⁴⁵. No, upravo u sintagmi 'mirni osvajač' nalazimo šizofreni diskurs.

⁴³ Premda Belgija u početku nije bila zainteresirana za kolonije, Leopold II. je pokazivao težnju za njima kako bi se dokazao ostalim europskim silama. Belgija je bila relativno mlada zemlja, stekavši nezavisnost od Nizozemske 1830. Prethodno je bila dio Habsburškog Carstva.

⁴⁴ Uzimajući u obzir četiri stoljeća Vojne krajine, radi se ne samo o kulturnoj, već i doslovnoj geografskoj poziciji.

⁴⁵ Kako je Treća Francuska Republika htjela promovirati vlastiti imperijalizam kao humanitarnu i civilizirajuću misiju, Brazza se ispostavio emblematičnim. Bio je osvajač koji je izbjegavao nasilje. Muževan avanturist jednako posvećen znanju koliko i poboljšanju čovječanstva, često je bio prikazan kao 'apostol slobode', 'glasnik mira', 'neprijatelj ropstva', čime ga se suprotstavljalo naglom i nasilnom Stanleyju. Iako je među stanovnicima Konga stekao prestiž i moralni autoritet zahvaljujući svojim miroljubivim metodama, nije se libio prijetiti nasiljem kao ultimatumom. (Berenson 2010)

4.4. Podvojeni diskurs

Najčešća kritika upućena Lermanu, vezana je uz njegove eurocentrične nazore. Zato primjerice Sanja Lazarević u uvodu *Afričkog dnevnika*, misleći na njegove predrasude, govori da je bio "čedo svog vremena" (Lazarević 1989:23). Afrikance on većinom opisuje kao inherentno dobre, ali nezrele, lijene, perfidne, nesposobne, dok s druge strane, nekima se čak divi, bilo njihovoj fizionomiji, bilo inteligenciji (npr. Blyden⁴⁶). Čak proziva one koji "Afriku ne vole". Zato Lazarević tvrdi da je po stavovima bio ispred svog vremena, i zato se u svim naracijama spominje njegova ljubav prema Africi i Afrikancima (Jeličić 1877:203; Lopasic 1971:22), ignorirajući kontradikciju. No, ta kontradikcija *jest* osobina 'čovjeka tog vremena'. Nalazimo ju i kod britansko-poljskog spisatelja Josepha Conrada, koji je bio zgrožen kolonijalizmom u Kongu, ali ga to nije spriječilo da tamošnje stanovnike opisuje rasistički (Achebe 2016). Niti ga je spriječilo da podupire engleski kolonijalizam, pošto to jest bila dominantna paradigma (Dunn 2003:53; Hochschild 2018). Radi se o ambivalenciji koja je prema kulturnom teoretičaru Homi K. Bhabhi inherentna kolonijalnom diskursu (Bhabha 1994:94-120). Kolonizator je fasciniran domorocem dok ga istovremeno želi 'civilizirati' jer ga smatra manjkavim. Zato i nailazimo na ironične pasuse kao kad Lerman lamentira nestajuću kvalitetu tradicionalno oblikovanih rukotvorina koje zamjenjuju suvremeniji i jeftiniji proizvodi, promjena kojoj Lerman aktivno doprinosi⁴⁷.

U gotovo svim tekstovima o Lermanu dominantan diskurs je onaj gdje se on glorificira zbog svog miroljubivog pristupa koloniziranju, tj. istraživanju Afrike. Sve do nedavno ovo viđenje se nije osporavalo ni u stručnim, ni u popularnim publikacijama. No, kontradiskurs je uvijek bio prisutan. Samo se nalazio unutar dominantnog diskursa. Ovo nije stvaralo očigledne kontradikcije, već neki oblik podvojenosti pošto su dva diskursa samo u rijetkim slučajevima dolazila u kontakt. Kao da kontradiskurs cijelo vrijeme stoji na pragu, ali nikako da prijeđe.

Aleida Assmann u svojem modelu kulturnog sjećanja pamćenje dijeli na aktivno (kanon) i pasivno (arhiv) (Assmann 2008:98). Uvrštavanjem sjećanja u kanon u neku ruku stvaramo auru

⁴⁶ S time da je Blyden obrazovan u Americi.

⁴⁷ "[I]skustvo me uči, da svakim danom sve više i više afričke stvari iščezavaju a zamjenjuju ih europski proizvodi koji su za crnca lakše za dobiti nego da se on sa narodnim proizvodom baveći svoje potreboče uzadovolji. Za 20 godina ne bude više kurioziteta jer brzo iščeznjivaju, brže nego li itko i pomisliti može, nu zato je neiščeziva mogućnost za sakupljanje naravne zbirke, pak naći će se valjda i opet tkogod da u tomu pogledu, koji ionako vrsnije znanje negoli posjedujem zahtijeva, da naš narod u tomu obogati." (Lerman 1989:50)

oko njega, tj. oko figure tog sjećanja. Arhiv, kao spremište trenutno nerelevantnih sjećanja uključuje tu figuru u povijesni kontekst i potencijalno šteti njenoj pojednostavljenoj reprezentaciji. Drugim riječima, ako je Lerman postavljen u kanon, arhiv služi kao kontradiskurs koji mu skida auru glorifikacije postavljajući ga u kontekst stvaranja "jednog od najsurovijih i najbezobzirnijih kolonijalnih režima u pisanoj povijesti Afrike" (legenda postavljena uz Lermanovu sliku u EMZ-u). U diskursu o Lermanu oboje je prisutno.

Kontradiskurs je dio glavnog diskursa jer, za razliku od Belgije, hrvatska historiografija nema razloga za poricanje brutalnosti koje su se odvijale u Kongu. Ne postoji kontroverza oko iznošenja činjenica o zločinima bivše kolonijalne sile. Pogotovo uzimajući u obzir anti-kolonijalističku politiku *Pokreta nesvrstanih* čiji je Jugoslavija pokretač. No, kad se to stavi u isti okvir sa Lermanovim diskursom nastane problem pošto se ne želimo odreći *našeg prvog* istraživača Afrike. Ne želimo se odreći sjećanja na njega jer je dio nacionalne svijesti i povijesti (koliko god već bile pomalo zaboravljene) koja ni u jednom nacionalnom političko-povijesnom periodu nije bila osporavana. Inicijalna slika 'domoljubnog dobrotvora' bila je svim političkim sistemima prihvatljiva pošto je njegovo djelovanje bilo negdje drugdje, negdje geografski daleko. Čak i u doba SFR Jugoslavije koja je nominalno zastupala anti-imperijalističku i antikolonijalističku politiku, na Lermana se uvijek bilo ponosno, ističući njegovo 'jugoslavenstvo'.

U godinama poslije njegove smrti, po svemu sudeći, kolonijalni kontekst je uvijek bio prisutan, i problematičan. Prisutnost kanona i arhiva unutar diskursa stvara određene tenzije. Kako bi pomirili ta dva elementa (kolonijalno izrabljavanje i junaštvo) autori su koristili različite retoričke strategije: od obrane da se u dnevnicima i po svjedočanstvima vidi kako je ustvari iskreno volio Afrikance i da je htio kolonizirati 'mirnim putem' („Lerman's greatest personal contribution as he tried to achieve his aims in a peaceful way, not necessarily typical of the period in which he lived“, Lopasic 1971:22), pa da vjerovatno nije znao šta se tamo odvija (Smrekar 2013), ili je saznao prekasno (Kolarić Kišur 1992:51), sve do one gdje se za režim kralja Leopolda II. govori kako je bio jedan od najsurovijih u povijesti, te da je Lerman radio za njega, bez da se jedno poveže s drugim (Frlan 1999:9).

Podvojenost uočavamo upravo zato jer je bila prisutna od samog početka. Mjestimično u njegovim dnevnicima vidimo kako na trenutke kao da postaje svjestan nepodudaranja vlastitih moralno-političkih vrijednosti i svoje pozicije u Kongu (Lerman 1989:426;429), ali ih uspijeva racionalizirati, potisnuti, pa tako i pomiriti. Sudeći prema analiziranim tekstovima, i drugi su

vjerovatno bili svjesni ove potisnute kontradikcije. Moguće da je i to razlog zašto su nesreće koje su Lermana pratile nakon povratka iz Afrike protumačene kao ‘kletva koloniziranog’⁴⁸.

4.5. Kulturno sjećanje

Zaborav

Kustosica Gradskog muzeja Požege u više je prilika naglašavala kako je trebalo 70 godina od smrti da mu rodni grad postavi spomen-ploču i oda počast, komentirajući koliko "zapravo ta kolektivna memorija ovisi o stavu prve generacije koja će to progurati ili zaustaviti" (Maja Žebčević Matić 26.5.2022.). Ovih 70 godina zapravo odgovara vremenu potrebnom da komunikacijsko sjećanje iščezne, te ustupi mjesto novom sjećanju (Assmann 2005:59). Zlata Kolarić-Kišur u romansiranoj biografiji Lermana iz 1986. godine govori kako je posljednja živuća osoba koja ga je poznavala (Kolarić Kišur 1992:7). Umrula je 1990. godine, dvije godine nakon velike komemoracije 70. godišnjice Lermanove smrti u Požegi. Simbolično gledano, sa njom kao da je nestalo i živuće sjećanje na Lermana. U ovom smislu novo sjećanje je bilo isključivo kulturno, institucionalizirano, te fiksirano u Lermanovom liku kakav je bio na vrhuncu slave, lišeno negativnih konotacija, te u potpunosti mitologizirano (Assmann 2005:61). Kao opunomoćeni nosioci sjećanja, GMP, točnije kustosica pokušala ga je rehabilitirati istraživanjem upravo tog požeškog perioda izlaganjem nepravdi i nesreća kojima je bio izložen.

No, pretpostavka da je nedostatak kulture sjećanja uzrokovao njegov ostracizam iz Požege, ne govori nam zašto je ostao zaboravljen izvan rodnog zavičaja, s obzirom da mu se na vrhuncu slave ime često pojavljivalo po državnim novinama. Stoga možemo razmotriti još jedan razlog. Kako je slavu stekao djelovanjem u Kongu, mjestu koje je oko 5300 km udaljeno od Hrvatske, sjećanje na njega moglo se upisati samo u dnevnike i etnografsku zbirku. Kao što je više puta rečeno, Hrvatska nikad nije bila kolonijalna sila, pa samim time što su neki Hrvati sudjelovali u kolonijalnim projektima nije joj donijelo profit u ekonomskom smislu. Stoga nije imala gdje smjestiti osobe poput Lermana, osim u neku nišu kurioziteta (u ovom slučaju vitrinu etnografskog muzeja). U početku Lermanova zbirka u Narodnom, pa kasnije Etnografskom muzeju bila je izložena gotovo u cijelosti neselektivno i nesistematično, poput lovačkih trofeja, ili u najboljem slučaju kabineta čudesa. Nakon posljednje promjene postava 1972. godine ostala je u izložbenom

⁴⁸ "Mislim da se to njemu uvijek na neki čudan način osvećivala Afrika...." (Fuis 1941:16)

smislu nepromijenjena. Putopise koje je Lerman objavio za života, u vidu objavljenih pisama prijatelju (Lerman 1971; Lerman 1894), bili su zbog svoje egzotične i pustolovne prirode popularni kao zabavno štivo, te vrlo brzo rasprodani, no nakon drugog izdanja nikad više reizdani⁴⁹. Ali, unatoč pojavljivanju u tisku, kao da je ostao na rubu zaborava. Nikad zapamćen, a opet nikad u potpunosti zaboravljen. Negdje na marginama društvenog sjećanja. U kontekstu hrvatske politike nije bio dovoljno značajan, niti kontroverzan. Za širu javnost bio je povijesno gledano suviše marginalan lik. Ne postoje kontrasjećanja, nedostaju traume. Institucije su i dalje održavale jedno veoma homogeno i stabilno sjećanje na njega. Možda zbog nedostatka društvenih sukoba u sjećanju na njega danas i jest zaboravljen. To savršeno ilustrira izjava Darka Macana koji je na Facebook stranici komentirao svoj angažman na strip seriji *Hrvatski velikani*:

Nikad me nisu više napadali nego kad smo radili projekt Hrvatski velikani za riječku Astoriju: pa kakav je Ivanišević velikan, pa otkad je Tesla Hrvat, pa kako Stepinac? ... Mislim da jedino nitko nije taknuo Dragutina Lermana, jerbo nitko nije imao pojma tko Dragutin Lerman jest.

(mcn) (<https://www.facebook.com/qstrip/posts/1378184075593424/>) [pristup 27.11.2020.]

Ako zanemarimo Ivaniševića koji (još) nije povijesna ličnost, Tesla i Stepinac često izazivaju kontroverze. Tesla zbog pitanja podrijetla, a Stepinac zbog kolaboracije sa ustaškim režimom. Iako bi i povijesno gledano i Lermanov slučaj trebao biti jednako kontroverzan (ako ne i više), u hrvatskom kolektivnom sjećanju on ne postoji jer se Slobodna Država Kongo "desila" negdje daleko. U nekom pustolovnom romanu 19. st. Samim time ne izaziva prijepore u društvu. A upravo je kontroverznost jedan od čestih elemenata zašto pojedini događaji ili ličnosti ostaju u sjećanju (Edy 1999:83). Vrativši se iz Afrike prestao je i interes za njega u kontekstu hrvatske javnosti. Arhetip *kolonijalnog junaka*, istraživača egzotičnih zemalja postao je anakroničan, pogotovo poslije valova dekolonizacije koji su uslijedili 1950-ih i 1960-ih.

Neuspjela mjesta sjećanja

Kad su njegovi dnevnik konačno objavljeni 1989. nisu dostigli popularnost *Listova iz Afrike* koji su vrlo brzo doživjeli drugo izdanje. Ovo možemo pripisati tome što je *Afrički dnevnik*

⁴⁹ Razlog tome možda je i u dugogodišnjem Kempfovom planu objavljivanja Lermanovih putnih bilježnica.

sadržajno izdan gotovo u izvornom obliku, koji nije osobito pristupačan za šire čitateljstvo⁵⁰. Obujam knjige je velik (563 stranice), a zapisi repetitivni, puni nabiranja, rješavanja svakodnevnih logističkih problema, te napisani arhaičnim stilom. Iako Lerman jeste imao na umu da će netko čitati taj dnevnik, vjerovatno pri pisanju nije imao neke veće književničke ambicije.

Drugim riječima, *Afrički dnevnik* je u neku ruku neuspjelo (nezaživjelo) mjesto sjećanja (Nora 2006:36). Zapisi su funkcionirali u uređenom, probranom obliku. No, žanr pustolovnih viktorijskih romana je 1989. godine već odavno zastario. Slično kao i Lermanov postav u Etnografskom muzeju. Ako bi zainteresirao nekoga, bio bi to stručnjak, poput etnologa, ili teoretičara književnosti. Bio bi sveden na egzotični kuriozitet. Baš kao i predmeti koje je sakupljao po Kongu. Kolonijalni prestiž etnografske zbirke u EMZ-u je zastario zajedno sa imperijalizmom 19.st. koji ga je i omogućio. Nakon dekolonizacija, povijesna studija europske kolonijalne povijesti preusmjerila se od povijesti osvajača prema povijesti osvojenih. Možda je i u tome jedan od problema smrznutosti postava u vremenu. Lermanov postav se u vodičima često navodi kao najvrijedniji dio Izvaneuropske zbirke Etnografskoga muzeja u Zagrebu (Franulić 2012:295), a prema nekima i cijelog muzeja (Jukić Pranjić i Bračun Filipović 2012:48). S obzirom na notornost Leopoldovog režima, bilo kakvom rekonceptualizacijom zbirke koja uključuje kontekstualizaciju nabave predmeta i donatora dovelo bi do brisanja posljednjeg tračka aure heroja. Predmeti koje je donio iz Konga leže u depou EMZ-a, dok je naracija o njemu većinom ostala homogena pošto nije postojalo nikakvo kontrasjećanje na njega u Hrvatskoj. Tako da je slika Lermana koja je opstala do danas većinom ostala nepromijenjena.

Pokušaji politike sjećanja

Kasniji pokušaji približavanja Lermana javnosti zamišljeni su puno populističkije. Primjerice, poput koncipiranja društvene igre *Lermanologije* koja je prema kazivanju kustosice Žebčević Matić bila izrazito popularna među osnovnoškolcima i srednjoškolcima, ili projekta snimanja dokumentarno-igranog filma/serije o Lermanovom poslijeafričkom životu. Igra je zamišljena i da se prodaje kao muzejski suvenir, ali iako patentirana, ovo se nikada nije ostvarilo. Filmski projekt je obustavljen, prema kazivanju kustosice Žebčević Matić, zbog gubitka financijske i moralne potpore zajednice koja bi bila krucijalna u ostvarenju takvog projekta. No, razlozi iza toga su

⁵⁰ Sudeći prema često ponavljanoj netočnoj informaciji da je Lerman otišao iz Konga zbog lošeg zdravstvenog stanja (što je bio službeni razlog, ali ne i stvarni, kao što to pojašnjava u dnevniku), dobiva se dojam da ga ni oni koji su pisali o njemu nisu pročitali do kraja.

ostali nejasni. Unatoč volji GMP da raznim inicijativama istakne sjećanje na Lermana kao važno za identitet Požege, nije došlo do potpore, te je Lerman ponovo pao u zaborav. Jedna od pretpostavki je da su ljudi osvješteniji po pitanju kolonijalnog konteksta, ako ćemo suditi po recentnijem medijskom pisanju o Lermanu. S te strane mladima je teško povezati se s likom kolonijalnog okupatora, koji su generacijama pred stotinjak godina predstavljali krčitelje napretka i znanosti. U kazivanju kustosica tvrdi kako današnje generacije nisu vezane za uzore iz prošlosti, pogotovo one iz 19.st. jer je krug osoba koje su nam uzor puno širi, te je tradicionalnim kulturnim institucijama teško doprijeti do publike koja je orijentirana na brze razmjene informacija putem društvenih mreža i drugih internetskih platformi (Maja Žebčević Matić 26.5.2022).

5. ZAKLJUČAK

Iako lik Dragutina Lermana, kao što je analiza pokazala, može predstavljati ideal domoljublja, poduzetnika, radnika, vjere, ili oblik kolonijalne propagande, u početku je konstruiran putem tiskanih medija krajem 19. st. kao rezultat samopromocije koju je provodio Lerman uz pomoć Julija Kempfa. Njegovo je djelovanje u 'humanitarnoj misiji' kolonijalnog projekta promoviranjem hrvatskog imena i doniranjem bogate zbirke Narodnom muzeju prikazano kao čin domoljublja u doba kad je Hrvatska težila autonomiji i nacionalnom priznanju. Vrativši se iz Afrike, slava mu je polako jenjavala, te je zbog poslovnih neuspjeha i zaduženja u Požegi postao nepoželjan što je utjecalo na njegovu poziciju unutar kolektivnog sjećanja. Nakon smrti, ostao bi potpuno zaboravljen da nije bilo Kempfa koji je i dalje održavao sjećanje na njega. Kako je vrijeme prolazilo neuobičajenost njegove životne priče potaknula je različite tiskovine da mu reproduciraju biografiju kombinirajući izvorni domoljubni diskurs sa eskapizmom avanturističkog romana, pri čemu su doprinijeli isječci iz njegovog afričkog dnevnika. Pritom, uzimajući Lermanove zapise pomoću kojih je promovirao sebe i Leopoldov projekt, tako su nastavili prenositi i kolonijalni diskurs.

Pojedine varijacije u biografiji nam govore o specifičnim vrijednostima društva u kojima se sjećanje na njega komemoriralo, a samim time i o pojedincima i institucijama koji pišu o njemu. Njegovo geografsko-nacionalno određenje veže ga uz zajednicu iz koje dolazi. Tako će u nacionalistički osviještenoj štampi s kraja 19. stoljeća (ili kraja 20.st.) biti istaknuto njegovo hrvatstvo, dok će za vrijeme prve i druge Jugoslavije biti istaknuto njegovo jugoslavenstvo, a boravak u Kreševu opisan kao boravak u zavičaju kako bi se održao dojam kohezivne kulturne povijesti. Opisna djelatnost često je također geografski uvjetovana te mu daje gotovo kozmopolitski dojam. Statusno određenje ističe vojno-hijerarhijske vrijednosti koje ga uzdižu iznad običnog naroda, kao i zasluge po kojima je "zadužio svjetsku u hrvatsku znanstvenu javnost" (Bakić-Karković 1997:79). Određenje po osobnosti su uzorne kvalitete koje su mu to omogućile, te koje u neku ruku on i simbolizira.

Međutim, unatoč uzbudljivoj priči isprepletenoj oko njegove biografije, nikada nije u potpunosti ušao u kulturno sjećanje, te je često percipiran kao na rubu zaborava. Istovremeno su jugoslavenski etnolozi poput Sanje Lazarević i Aleksandra Lopašića pokušavali skrenuti pažnju na njega isticanjem njegovog etnografskog talenta i kulturne osviještenosti. S vremenom su u Požegi njegov poslovni krah i društveno izopćenje bili zaboravljeni, te je gradski muzej u više

prilika pokušao rehabilitirati njegov lik fokusirajući se upravo na požeški period i predstavljajući ga kao poduzetnika i filantropa koji se unatoč nenaklonjenoj sudbini i okolini potrudio da pomogne svom zavičaju, bila to Požega, ili pak Kreševo. No, svi ti pokušaji nisu uspjeli polučiti širi interes za njegov lik čije kolonijalno djelovanje u današnjem društvu djeluje zastarjelo te se sukobljava sa ikakvom potencijalnom glorifikacijom.

Rad sam započeo čudeći se podijeljenom diskursu o Lermanu, koji je u tekstovima slavljen, iako se zna da je radio za brutalnu kolonijalnu upravu Države Kongo. Zanimalo me zašto se ova dva proturječna diskursa koja egzistiraju u istom tekstu ne dodiruju. Ako povijesno kontekstualiziramo Lermana i njegovo djelovanje u Africi, ne ostaje nam mnogo za veličanje. Ali, taj nedostatak ostavlja prostor u koje je moguće upisati neko novo sjećanje. Prije nego sam se odlučio za tekstualni tretman problematike, zamišljao sam izložbu koja bi (re)kontekstualizirala predmete iz Lermanove zbirke. Prateći novinske tekstove, još od prve pošiljke predmeta u Narodni muzej u Zagrebu ponavlja se argument kako će njihovo prisutstvo doprinijeti boljem razumijevanju naših kultura. Međutim, to se do sada nije desilo (iako razlozi nisu svi nužno povezani s Lermanom). Trenutačni odnosi Hrvatske i Afrike pratkički su nepostojeći. Čak štoviše, ako ćemo uzeti u obzir kolektivnu amneziju na dugogodišnje kulturne i prosvjetne suradnje Hrvatske i afričkih zemalja za vrijeme Jugoslavije, uključujući studentske razmjene i brojne arhitektonske projekte, ostaje dojam da smo se u međuvremenu udaljili od Konga, i od Afrike. Jer ipak, kakve to veze ima s nama?

Sudeći po svemu, više nego se čini. Trenutačno tipkam ovaj tekst na računalu čija baterija i komponente vjerojatno vuku porijeklo u jednom od nalazišta kobalta u Kongu. Iako danas ljudima ne sijeku udove, uvjeti u kojima tamošnji radnici izvlače kobalt su daleko od humanih. Eksploatacija lokalnog stanovništva u Kongu nije samo povijesni slučaj, već kontinuitet koji se provlači još od Lermanova doba. Zahvaljujući globalnom kapitalističkom tržištu svi smo povezani putevima potrošnje i proizvodnje. Dok se Lerman vozio biciklom po Požegi kao potpredsjednik tamošnjeg biciklističkog kluba, gume za taj bicikl su vjerojatno vukle porijeklo iz države koju je on pomogao stvoriti. Od kad se 'otvorio' Europi krajem 19. st., Kongo je imao tu nesreću da je sadržavao ključne resurse za svaki tehnološki trend. Nekad je to bila guma za automobile, bicikle i komponente strojeva, danas je to kobalt za baterije električnih automobila, laptope i mobitele. S te strane je izvorni muzeološki argument u pravu, predmeti nam itekako mogu pomoći u uzajamnom razumijevanju naših kultura. Samo im moramo pristupiti na drugačiji način. A to možemo nudeći dublji opis.

Nedugo nakon početka istraživanja za ovaj rad, kustosica EMZ-a mi je opisala jednu od nerealiziranih ideja za rekonceptualizirani postav 'izvaneuropskih kultura'. Prema toj ideji uz Lermanovu zbirku bile bi prikazane i slike osakaćenih stanovnika, devastacije okoliša i svog nasilja što se dešavalo u Kongu za vrijeme Leopoldove vladavine. Također je s negodovanjem spomenula kako je postav zbog nedostatka prostora trebao biti smješten u podrumu. No, iako na prvu stvarno djeluje nedostojanstveno da se 'vaneuropska zbirka' stisne u skućeni podrum, sama zamisao, da se kojim slučajem ostvarila, briljantno bi, poput Freudovog lapsusa, demonstrirala naš odnos prema kolonijalnoj ostavštini, simbolično potisnutu duboko u podsvijest kako nas ne bi podsjećala na neugodnu prošlost. Bilo antropologije kao discipline, bilo sam kontekst Lermanove zbirke. I ne odnosi se samo na prošlost. Naš odnos prema nevidljivom izrabljivanju ljudi na samom kraju lanca proizvodnje, snabdjevača materijala za proizvode koje svakodnevno koristimo, nije se puno promijenio. Ekstrakcija resursa skrivena je daleko od očiju potrošača, a umjesto cenzure, politika zaborava koristi puno učinkovitiju metodu neprestanog poplavljanja trivijalnim informacijama.

U ovom kontekstu mjesto sjećanja, primjerice u materijaliziranom smislu zbirke etnografskog muzeja, ima veliki potencijal. U novinskom članku iz 2022. požeški povjesničar Trvtko Jakovina spominjući Lermana u kontekstu kolonijalne povijesti Konga i Leopoldove ostavštine postavlja pitanje "koliko se tiče Hrvatske to što se desilo u Kongu pred 150 godina, te bi li je se uopće trebalo ticati" (Jakovina 2022)? S obzirom da se po njemu zove škola i dvije ulice, od kojih se jedna nalazi u glavnom gradu, rekao bih da bi se trebalo ticati svih nas. Ali nipošto u vidu nekakve kolektivne krivnje, već u vidu osviještenosti o nevidljivim transkontinentalnim mrežama komoditeta u koje smo svi upleteni, a koje su po prirodi eksploatacijske. Uostalom, nije Joseph Conrad u *Scru tame* bez razloga zapisao kako je "cijela Europa doprinijela stvaranju Kurtza".

6. POPIS PRILOGA

Prilog 1. Karikatura kralja Leopolda kako napada sakupljača kaučuka. Autor: Linley Sambourne, 28. studenog, 1906.

Preuzeto: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Punch_congo_rubber_cartoon.jpg (pristup : 25.9.2022.)

Prilog 2. Fotografija iz *Afričkih dnevnika* (1989) Izvor: Arhiv JAZU

Prilog 3. Naslovnica *Afričkog dnevnika* (1989). Preuzeto: <https://www.antikvarijat-brala.hr/wp-content/uploads/2019/03/lerman-africki-dnevnik.jpg> (pristup: 25. rujna, 2022.)

Prilog 4. Stranice 10. i 11. iz stripa "Dragutin Lerman" Darko Macan (scenarij), Robert Solanović (crtež), Sonja Gašperov (boja). Preuzeto:

<http://www.mostrip.ba/2021/09/07/robert-solanovic-bob/> (pristup: 25. rujna, 2022.)

Prilog 5. Lermanova zbirka u Etnografskom muzeju u Zagrebu. Autor fotografije: Damjan Roce, 21. lipnja, 2019.

Prilog 6. Društvena igra Lermanologija. Preuzeto: <https://www.muih.hr/arhiva/586-lermanologija-gradski-muzej-pozega> (pristup: 25. rujna, 2022.)

Prilog 7. Spomen-reljef i spomen-ploča Dragutina Lermana u Lermanovoj ulici u Požegi. Autor fotografije: Damjan Roce, 26. svibnja, 2022.

7. POPIS LITERATURE I GRAĐE

7.1. LITERATURA

ACHEBE, Chinua. 2016. "An Image of Africa: Racism in Conrad's *Heart of Darkness*". *The Massachusetts Review*, 57/1:14-27.

ANDERSON, Benedict. 1990. *Nacija: Zamišljena zajednica*. Školska knjiga: Zagreb.

ASSMANN, Aleida. 2008. "Cannon and Archive". U: *A Companion to Cultural Memory Studies*. Astrid Erll, Ansgar Nünning, ur. Berlin – New York: Walter de Gruyter. Str. 97-108.

ASSMANN, Jan. 2005. *Kulturno pamćenje*. Vrijeme: Zenica.

BAKER, Catherine. 2018. *Race and the Yugoslav Region: Postsocialist, Post-Conflict, Postcolonial*, Manchester University Press (e-book).

BHABHA, Homi. 1994. *The Location of Culture*. Routledge: London and New York.

BELL, Catherine. 2009. *Ritual. Perspectives and Dimensions*. Oxford University Press: New York.

BERENSON, Edward. 2010. *Heroes of Empire*. University of California Press : Berkeley and Los Angeles, California.

BOAHEN, A. Adu. 1987. *African Perspectives on Colonialism*. The John Hopkins University Press : Baltimore, Maryland.

CLAY, Dean. 2020. " 'David vs Goliath': The Congo Free State Propaganda War, 1890-1909". *The International History Review*. DOI: : 10.1080/07075332.2020.1814841

DUNN, Kevin C. 2003. *Imagining the Congo. The International Relations of Identity*. Palgrave Macmillan: New York.

EASTON, D. F. 1998. "Heinrich Schliemann: Hero or Fraud?". *The Classical World* 91/5:335-343.

EDY, Jill A. 1999. "Journalistic Uses of Collective Memory". *Journal of Communication*, 49/2:71-85.

- FABIAN, Johannes. 2000. *Out of Our Minds. Reason and Madness in the Exploarion of Central Africa*. University of California Press: Berkley, Los Angeles, London.
- HOCHSCHILD, Adam. 1999. *King Leopold's Ghost. A Story of Greed, Teror, and Heroism in Colonial Africa*. Mariner Books: Boston, New York.
- HOCHSCHILD, Adam. 2018. *Lessons from a Dark Time and Other Essays*. University of California Press : Oakland, California (e-book).
- KIPLING, Rudyard. 2013. *100 Poems*. Thomas Pinney ur. Cambridge University Press : New York.
- LOWES, Sara i Eduardo MONTERO. 2020. *Concessions, violence, and indirect rule: evidence from the Congo Free State*. National Bureau of Economic Research : Cambridge, MA.
- MUNK, Zdenka. 1957. *Iz Afrike i Oceanije*. Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu: Zagreb.
- NARDIN, Jean-Claude. 1972. "A Review of Commissaire général Dragutin Lerman, 1863-1918. A Contribution to the History of Central Africa, by Aleksander Lopasic". *Revue française d'histoire d'outre-mer*, 59/216 :533-535.
- NEUMANN, Birgit. 2008. "The Literary Representation of Memory". U: *A Companion to Cultural Memory Studies*. Astrid Erll, Ansgar Nünning, ur. Berlin – New York: Walter de Gruyter.Str. 333-343.
- NORA, Pierre 2006 *Između pamćenja i historije: Problematika mjesta*. U: *Kultura pamćenja i historija*. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, ur. Golden Marketing – Tehnička knjiga: Zagreb. Str. 20-43.
- NZONGOLA-NTALAJA, Georges. 2002. *The Congo from Leopold to Kabila. A People's History*. Zed Books: London and New York.
- PRATT, Mary Louise. 2008. *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation* (Second edition). Routledge:New York.
- RUTZ, Michael A. 2018. *King Leopold's Congo and the "Scramble for Africa". A Short History with Documents*. Hackett Publishing Company, Inc.:Indianapolis/Cambridge.
- SAID, Edward W. 1994. *Culture and Imperialism*. Vintage Books : New York.

SAUNDERS, Max. 2008. 'Life-Writing, Cultural Memory, and Literary Studies'. U: *A Companion to Cultural Memory Studies*. Astrid Erll, Ansgar Nünning, ur. Berlin – New York: Walter de Gruyter. Str. 321-331.

SEBE, Berny. 2013. *Heroic imperialists in Africa*. Manchester University Press: Manchester and New York.

STEINITZ, Rebecca. 1997. "Writing diaries, reading diaries: The mechanics of memory". *The Communication Review*. 2/1:43-58.

THOMPSON, Carl. 2011. *Travel Writing*. Routledge: London and New York.

TODOROVA, Maria. 2009. *Imagining the Balkans*. Oxford University Press : New York.

VAN REYBROUCK, David. 2014. *Congo: The Epic History of a People*. HarperCollins (e-book).

VANSINA, Jan. 2010. *Being Colonized. The Kuba Experience in Rural Congo, 1880-1960*. The University of Wisconsin Press: Wisconsin.

VANTHEMSCHE, Guy. 2006. "The Historiography of Belgian Colonialism in the Congo". U: *Europe and the world in European historiography*. Csaba Lévai, ur. Edizioni Plus – Pisa University Press: Pisa. Str. 89-119.

VANTHEMSCHE, Guy. 2012. *Belgium and the Congo, 1885-1980*. Cambridge University Press : New York.

VERBEECK, Georgi. 2019. "Legacies of an imperial past in a small nation. Patterns of postcolonialism in Belgium". *European Politics and Society*. DOI: 10.1080/23745118.2019.1645422

7.2. GRADA

A. 1935. "Uz proslavu pedestogodišnjice belgijske Kongo-države". *Jutarnji list*, 17. studenog, s.p.

ALJINOVIĆ, Rudi. 2008. "Lerman u Africi". *Hrvatski velikani 6*. Astoria : Rijeka.

BAČIĆ-KARKOVIĆ, Danijela. 1997. "Putne bilježnice i dnevnicu Dragutina Lermana". *Fluminensia*. 9/1-2:59-84.

BALOG, Slavko. 1958. "Dragutin Lerman. Od trgovačkog pomoćnika do potkralja Belgijskog Konga – prigodom njegove 40-godišnjice smrti". *Požeški list*, 14. kolovoza, s.p.

BENČIĆ, Dinko i Ljiljana HOST. 2020. *Moja povijest 7 – udžbenik za 7. razred osnovne škole*. Alka script: Zagreb.

DESCAMPS, E. 1903. *New Africa. An Essay on Government Civilization in New Countries and on the Foundation, Organization and Administration of The Congo Free State*. Sampson Low, Marston and Company: London.

ĐURIĆ, T. 1982. "Hrvat – istraživač i vicekralj Konga". *Matica* 32/12:34-35.

ECKHEL, Nerina. 1999. *80 godina Etnografskog muzeja*. Etnografski muzej: Zagreb.

FRANIĆ, Ivo. T. 1936. *Reorganizovani Etnografski muzej u Zagrebu 1935 godine*. Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije : Beograd.

FRANULIĆ, Markita. 2012. "Ethnographic Museum in Zagreb". U *Guide to Croatian museums and collections 2012*, Višnja Zgaga, ur. Museum Documentation Centre: Zagreb.

FRLAN, Damodar. 1985. *Lovačko i ratničko oružje Izvanevropskih naroda*. Etnografski muzej: Zagreb.

FRLAN, Damodar i Ante IVANKOVIĆ. 1999. *Bijela duša crne Afrike: franjevci Hrvati misionari u Kongu*. Etnografski muzej: Zagreb

FUIS, F. M. 1941. "U Samoboru još živi udova Dragutina Lermana Požežanina, člana glasovite afričke ekspedicije koju je Stanley vodio tragovima Livingstonea". *Novosti*, 21. veljače, br. 52:15-16.

- GJETVAJ, Nada. 1989. *Etnografski muzej u Zagrebu. U povodu 70. obljetnice*. Etnološka istraživanja, br. 5, Zagreb, 1989.
- I. F. 1933. "Dragutin Lerman, Požežanin. Stanley-ev drug u istraživanju Konga". *Narodne novine*, 26. kolovoza, s.p.
- I. Š. 1935. "Dragutin Lerman, afrički putnik". *Hrvatski list*, 4. kolovoza, s.p.
- IGIĆ, Ljubica. 1982. *Katalog izložbe Dragutin Lerman. Istraživač Afrike*. Centar za kulturu i obrazovanje : Slavonska Požega.
- JAKOVINA, Tvrtko. 2022. "Kongo, Belgija i sjena strašnih zločina". *Jutarnji list*, 18. lipnja, str. 52-53.
- JELČIĆ, Dubravko. 1977. *Vallis Aurea. Eseji i portreti*. Nakladni zavod Matice hrvatske: Zagreb.
- JUKIĆ PRANJIĆ, Irena i Jelena BRAČUN FILIPOVIĆ. 2012. *Avantura u muzejima. Vodić kroz najzanimljivije hrvatske muzeje*. Školska knjiga: Zagreb.
- K. J. 1888. "Dragutin Lerman". *Narodne novine*, 28. rujna, s.p.
- KURBEL, Virgil. 1996. "Hrvat Ango-ango". *Večernji list*. 1. prosinca, str. 23.
- KEMPF, Julijo. 1893. "Novi Listovi iz Afrike". *Dom i svijet*, 1. studenog, br. 21:335.
- KEMPF, Julijo. 1893. "Poziv na predbrojku". *Svjetlo*, 5. studenog, s.p.
- KEMPF, Julijo. 1893. "Poziv na predbrojbu". *Naša sloga*, 23. studenog, s.p.
- KEMPF, Julije. 1910 [pretisak 1995.]. *Požega: zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i Požeške županije*. Matica hrvatska, Ogranak Požega: Požega.
- KEMPF, Julije. 1923. "Uspomena na Dragutina Lermana, člana Stanleyeve Kongo-ekspedicije". *Vijenac* 1/454-456; 472-476.
- KOLARIĆ KIŠUR, Zlata. 1992. "Čovjek koji je vjerovao u svoju sreću". U: *Dragutin Lerman: Kreševski dnevnic 1916-1918*, Zlatko Crnković, ur. Znanje: Zagreb.
- KOŠČAK, Vladimir. 1963. "Dragutin Lerman naš istraživač Konga". *Vjesnik*. 5. kolovoza, s.p.

- KRICHHOFFER, Sonja. 2021. "Dragutin Lerman. Naš istraživač Afrike i sudionik u belgijskom genocidu u Kongu". *history.info* 4/19:18-22.
- KUS-NIKOLAJEV, Mirko. 1927. *Šetnje kroz Etnografski Muzej u Zagrebu. Privremeni vodič*. S Berger: Zagreb.
- LAZAREVIĆ, Aleksandra-Sanja. 1979. "Zapis Dragutina Lermana o E. W. Bleydenu". *Etnološka tribina* 2/9:93-95.
- LAZAREVIĆ, Aleksandra Sanja. 1984. "Naši izvan-evropski istraživači". *Etnološka tribina* 13-14/6-7:179-184.
- LAZAREVIĆ, Aleksandra-Sanja. 1985. "Dragutin Lerman – Požežanin (1863-1918). Prvi hrvatski afrički putnik". *Književna smotra* 17/59-60:69-75.
- LAZAREVIĆ, Aleksandra Sanja. 1985b. "Dragocjen dnevnik iz Zaira". *Vjesnik, siječanj*, s.p.
- LAZAREVIĆ, Aleksandra-Sanja. 1996. Zbirke hrvatskih neeuropskih istraživača u arheološkom odjelu Narodnoga muzeja u Zagrebu. U: "*Naš museum*": zbornik radova sa Znanstvenog skupa održanog prigodom proslave 150 godina od utemeljenja hrvatskoga Narodnog muzeja u Zagrebu: 1846.-1996. Josip Balabanič, ur. Arheološki muzej : Hrvatski povijesni muzej : Hrvatski prirodoslovni muzej : Zagreb.
- LAZAREVIĆ, Sanja. 1965. *Kongo iz Lermanovih dana*. Etnografski muzej: Zagreb.
- LAZAREVIĆ, Sanja. 2001. "Neeuropska kulturna baština u Etnografskome muzeju u Zagrebu". *Informatica museologica* 32/1-2:115-117.
- LERMAN, Dragutin. 1894. *Novi listovi iz Afrike*. ur. Julije Kempf. L. Klein: Požega.
- LERMAN, Dragutin. 1891. "Predgovor". *Stanley: život, sgode i putovanja njegova*, A. Burdo. Nakladom Hrvatske antikvarne knjižare M. F. Strmeckog: Zagreb.
- LERMAN, Dragutin. 1989. *Afrički dnevnik: 1888-1896*. Ur: Aleksandra-Sanja Lazarević. Grafički zavod Hrvatske: Zagreb.
- LERMAN, Dragutin. 1992. *Dragutin Lerman: Kreševski dnevници 1916-1918*, Zlatko Crnković, ur. Znanje: Zagreb.

LOPASIC, Aleksander. 1971. *Commissaire General Dragutin Lerman 1863-1918. A Contribution to the History of Central Africa*. Musee Royal de L'Afrique centrale: Tervuren, Belgique.

LOPASIC, Alexander. 1982. "The Lerman Collection". *Tribus*. Linden-Museum Stuttgart: Stuttgart. Str. 51-85.

LOPAŠIĆ, Alexander. 1999. "Dragutin Lerman: portrait of an African pioneer (on the occasion of the 75th anniversary of his premature death). *Etnološka istraživanja* 6:329.

LOPASIC, Alexander. 2013. "Karlovac i dva istraživača Afrike Janko Mikić (1856. – 1897.) i Dragutin Lerman (1863. – 1918.). U: *Katalog izložbe Afrika – Karlovčani u Africi u drugoj polovini 19. i početkom 20. st.* Sanda Kočevar, ur. Gradski muzej Karlovac: Karlovac. Str. 19-32.

MACAN, Darko. 2008. "Lerman u Africi". *Hrvatski velikani* 6. Astoria : Rijeka.

MATEKALO, Ante. 1935. "U velikom jubileju Belgijske Kongo Države ostao je zaboravljen jedan od njenih osnivača, sahranjen u Kreševu". *Jugoslovenska Pošta*, 31. listopada, s.p.

MATIŠIĆ, Zdravka. 1990. "Croatian "Indias" (Introduction)". *Most — The Bridge, Journal of Croatian Literature*. Br. 4 ("Hrvatske Indije"), str. 27-38.

MILKOVIĆ, Zlatko. 1938. "Daljine zovu...". *Hrvatski planinar*, 34/6:

MILKOVIĆ, Zlatko. 1942. "Dragutin Lerman". U *Znanje i radost. Enciklopedijski zbornik, knjiga prva*. Naklada hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda : Zagreb. Str. 15-18.

MUNK, Zdenka. 1957. *Iz Afrike i Oceanije*. Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu: Zagreb.

MURAJ, Aleksandra. 1991. "Recenzija Afričkog dnevnika". *Narodna umjetnost*, 28/1:439.

NARDIN, Jean-Claude. 1972. "A Review of Commissaire général Dragutin Lerman, 1863-1918. A Contribution to the History of Central Africa, by Aleksander Lopasic". *Revue française d'histoire d'outre-mer*, 59/216 :533-535.

PERKOVIĆ, A. 1998. "Hrvatski istraživači – Dragutin Lerman (1863.-1918.). *Ekološki glasnik* 7:45-47.

PILJA, Dušan. 1990. "Dragutin Lerman. Explorer of the Congo". *The Kalifornski* 135:6-7.

- s.n. "Afrički putnik Westmark". *Narodne novine*, 23. ožujka, 1892. s.p.
- s.n. "Afrički putnik Westmark". *Narodne novine*, 28. ožujka, 1892. s.p.
- s.n. "Banket u čast g. Lermanu". *Narodne novine*, 9. lipnja, 1891. s.p.
- s.n. "Dragutin Lerman". *Dom i svijet*, 15. lipnja, 1891. br.12:198.
- s.n. "Dragutin Lerman". *Dom i svijet*, 1. kolovoza, 1891. br. 15:245.
- s.n. "Dragutin Lerman". *Glasnike županije požeške*, 11. srpnja, 1891. s.p.
- s.n. "Dragutin Lerman". *Narodne novine*, 30. travnja, 1891. s.p.
- s.n. "Dragutin Lerman". *Narodne novine*, 20. svibnja, 1890. s.p.
- s.n. "Dragutin Lerman". *Hrvat*, 5. kolovoza, 1896. s.p.
- s.n. "Dragutin Lerman". *Banovac*, 17. listopada, 18986. s.p.
- s.n. "Dragutin Lerman, znameniti istraživač Istočnog Konga". *Politikin zabavnik*, 1953. s.p.
- s.n. "G. Dragutin Lerman". *Svjetlo*, 21. lipnja, 1891. s.p.
- s.n. "Hrvat kod belgijskog kralja". *Narodne novine*, 24. travnja, 1891. s.p.
- s.n. "Hrvati unutarnoj Africi". *Narodne novine*, 23. studenog, 1882. s.p.
- s.n. "Hrvati u Africi". *Narodne novine*, 25. svibnja, 1883. Br. 118:s.p.
- s.n. "Iz neobjavljenog dnevnika istraživača Dragutina Lermana – Kongo – srce Afrike". *Vijesnik u srijedu*, 22. ožujka, 1961a. s.p.
- s.n. "Iz neobjavljenog dnevnika istraživača Dragutina Lermana – Kongo – srce Afrike". *Vijesnik u srijedu*, 5. travnja, 1961b. s.p.
- s.n. "Književni oglas". *Svjetlo*, 4. veljače, 1894. s.p.
- s.n. "Lerman je otkrio vodopade na rijeci Kvili i prozvao ih imenom bana Petra Zrinjskog". *Novosti*, 27. veljače 1941. Br. 58:15-16.
- s.n. "Lerman se vraća iz Afrike". *Banovac*, 18. srpnja, 1896. s.p.

- s.n. "Lična viest". *Glasnike županije požeške*, 30. srpnja, 1898. s.p.
- s.n. "Listovi iz Afrike". *Narodne novine*, 17. siječnja, 1891. s.p.
- s.n. "Listovi iz Afrike". *Književna smotra*, 1. veljače, 1891, str. 12-13.
- s.n. "Listovi iz Afrike". *Narodne novine*, 4. svibnja, 1891. s.p.
- s.n. "Listovi iz Afrike". *Narodne novine*, 5. studenog, 1890. s.p.
- s.n. "Listovi iz Afrike". *Dom i svijet*, 15. studenog, 1890. br. 22:367.
- s.n. "Listovi iz Afrike od Dragutina Lermana". *Dom i svijet*, 15. svibnja, 1891. Br. 10:167.
- s.n. "Novi listovi iz Afrike". *Dom i svijet*, 15. veljače, 1894. Br.4:64.
- s.n. "Patriotičan dar, Dragutina Lermana". *Glasnike županije požeške*, 9. prosinca, 1894. s.p.
- s.n. "Predavanje afričkog putnika Westmarka". *Narodne novine*, 2. travnja, 1892. s.p.
- s.n. "Prvo hrv. pjev. društvo 'Zora' u Karlovcu". *Svjetlo*, 17. travnja, 1892. s.p.
- s.n. "Slavljeni naš zemljak g. Dragutin Lerman". *Svjetlo*, 2. prosinca, 1894. s.p.
- s.n. "Stanley". *Književna smotra*, 1. prosinca, 1891. Str. 91
- s.n. "Strahote Lermanove 'ekspedicije smrti' ". *Novosti*, 23. veljače, 1941. br. 54:17-18.
- s.n. "Strahovite patnje sedamdesetero Lermanovih ljudi osudjenih na smrt od gladi". *Novosti*, 22. veljače, 1941. Br. 53:15-16.
- s.n. "Širom svieta". *Banovac*, 9. svibnja, 1891. s.p.
- s.n. "Širom svieta". *Banovac*, 13. lipnja, 1891. s.p.
- s.n. "Širom svieta". *Banovac*, 15. rujna, 1894. s.p.
- s.n. 1895. "Širom svieta". *Banovac*, 26. siječnja, 1895. s.p.
- s.n. "Umjetnička izložba". *Narodne novine*, 13. lipnja, 1891. s.p.
- s.n. "Zahvala Dragutinu Lermanu". *Glasnike županije požeške*, 16. studenog, 1892. s.p.
- s.n. "Zakladi medicinskoga fakulteta". *Narodne novine*, 3. srpnja, 1891. s.p.

- s.n. "Zakladi medicinskoga fakulteta". *Narodne novine*, 9. listopada, 1891. s.p.
- S. G. 1963. "Slavonac Lerman – istraživač Konga". *Glas Slavonije*, 18. rujna, 1963. s.p.
- ŠULC, Ivo. 1960. "Od Konga do Kreševa". *Novosti (Vinkovci)*, 16. travnja, 1960a. Br. 16:5.
- ŠULC, Ivo. 1960. "Od Konga do Kreševa". *Novosti (Vinkovci)*, 23. travnja, 1960b. Br. 17:5.
- SMREKAR, Nataša Vlašić. 2013. "Čovjek zbog kojeg slapovi na rijeci Kwilu u Kongu nose ime Zrinski". *Večernji list*, 11. srpnja, 2013. Br. 17 787:27.
- SLUKAN ALTIC, Mirela. 2008. "The Croatian explorer Dragutin Lerman (1863-1918), and his contribution to the mapping of Central Africa". U *Proceedings of the Symposium "Shifting Boundaries: History of Cartography in the 19th and 20th centuries"*, Peter Coolier i Elri Liebenberg, ur.
- STANLEY, Henry M. 1885. *The Congo and the Founding of Its Free State, Vol. II*. Harper & Brothers: New York.
- TRSTENJAK, Davorin. 1894. "Novi listovi iz Amerike". *Književna smotra*, 12/3:21-22
- VINŠČAK, Tomo. 1990. "Putokaz istraživačima (nekoliko riječi uz Lermanov Afrički dnevnik)". *Most — The Bridge, Journal of Croatian Literature*. Br. 4 ("Hrvatske Indije"), str. 385-387.
- ŽEBČEVIĆ, Maja. 1988. *Katalog izložbe Dragutin Lerman 1863-1918*. Muzej Požeške kotline Centra za kulturu i obrazovanje Slav. Požega: Požega.
- ŽEBČEVIĆ MATIĆ, Maja. 2020. "Požeški period Dragutina Lermana". *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi* 9:45-62.
- ŽIVKOVIĆ, Marija, ur. 2017. *Hrvatska i svijet. Afričke zbirke u Etnografskom muzeju u Zagrebu*. Etnografski muzej: Zagreb.

7.3. INTERNETSKI IZVORI

BIONDA, Silvija. 2018. "Dragutin Lerman, prvi hrvatski istraživač središnje Afrike". *HRT*, 21. travnja. <https://glashrvatske.hrt.hr/hr/ljudi/dragutin-lerman-prvi-hrvatski-istrazivac-sredisnje-afrike-1892064> (pristup 22.9.2022.)

D. K. 2018. "Svečano obilježavanje obljetnice rođenja i smrti Dragutina Lermana". *Požega.eu*, 6. lipnja. <https://pozega.eu/svecano-obiljezavanje-obljetnice-rodenja-i-smrti-dragutina-lermana/#gsc.tab=0> (pristup 22.9.2022.)

"Demonstracije u Koprivnici". *ePodravina.hr*. 15. ožujka 2010. <https://epodravina.hr/demonstracije-u-koprivnici/> (pristup 22.9.2022.)

"Dragutin Lerman – predavanje povodom 100. obljetnice smrti". *Etnografski muzej u Zagrebu*. http://emz.link2.hr/Edukacija/Programi%20za%20odrasle/Dragutin%20Lerman%20%e2%80%93%20predavanje%20povodom%20100%20obljetnice%20smrti_12486 (pristup 22.9.2022.)

"Dragutin Lerman – prodorni hrvatski istraživač Afrike – 1863.". *dnevno.hr*, 24. kolovoza . <https://www.dnevno.hr/ekalendar/na-danasnji-dan/dragutin-lerman-prodorni-hrvatski-istrazivac-afrike-1863-948871/> (pristup 22.9.2022.)

Hrvatsko-ugarska nagodba. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26523> (pristup 22.9.2022.)

"Izložba posvećena istraživaču Dragutinu Lermanu". *skole.hr*, 19. lipnja. 2018. http://193.198.184.184/skole/informator?news_hk=5803&news_id=16306 (pristup 22.9.2022.)

KRASNEC, Tomislav. "Posljednji ispraćaj zlatnog zuba Lumumbe". *Večernji list*, 25. lipnja 2022. <https://www.vecernji.hr/vijesti/posljednji-ispracaj-zlatnog-zuba-lumumbe-1597154> (pristup 22.9.2022.)

"Lerman, Dragutin". *Hrvatski biografski leksikon*. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11725> (pristup 22.9.2022.)

"Lermanova godina". *HRT*, 8. studenog, 2018. <https://alpedunavjadran.hrt.hr/2018/10-11-2018/lermanova-godina-3604555> (pristup 22.9.2022.)

"Lermanologija – edukativno muzejski projekt". *Gradski muzej Požega*. <https://www.gmp.hr/ona/publikacije/katalozi-izlozbi/2013?download=5:lermanologija-edukativno-muzejski-projekt> (pristup 22.9.2022.)

"Lermanologija – završnica". *Gradski muzej Požega*, 13. prosinca 2013. <https://www.gmp.hr/item/200-lermanologija-završnica> (pristup 22.9.2022.)

MIRKOVIĆ, Mladen. 2018. "8. lipnja svečano obilježavanje obljetnice i smrti Draugitna Lermana". *034 Portal*, 6. lipnja. <https://www.034portal.hr/8--lipnja-svecano-obiljezavanje-obljetnice-rodjenja-i-smrti-dragutina-lermana-525> (pristup 22.9.2022.)

MULJEVIĆ, Dražen. 2018. "Održana javna tribina povodom 100. godišnjice smrti Dragutina Lermana". *034 Portal*, 13. listopada. <https://www.034portal.hr/odrzana-javna-tribina-povodom-100--godisnjice-smrti-dragutina-lermana-197> (pristup 22.9.2022.)

Osnovna škola Dragutina Lermana Brestovac. <http://www.os-dlermana-brestovac.skole.hr> (pristup 22.9.2022.)

PORTERFIELD, Carlie. 2020. "Another Statue Of King Leopold II Comes Down In Belgium—Here’s Why". *Forbes*, 30. lipnja. <https://www.forbes.com/sites/carlieporterfield/2020/06/30/another-statue-of-king-leopold-ii-comes-down-in-belgium-heres-why/?sh=26f748865550>

RANKIN, Jennifer. 2020. "Call for Brussels statue to be melted and made into memorial for Congo victims". *The Guardian*, 21. veljače. <https://www.theguardian.com/world/2022/feb/21/call-for-brussels-statue-to-be-melted-and-made-into-memorial-for-congo-victims> (pristup 22.9.2022.)

"Razbijanje ambasade u Krunskoj zbog ubistva u Africi". *Kaldrma*, 3. veljače, 2022. <https://kaldrma.rs/razbijanje-ambasade-u-krunskoj-zbog-ubistva-u-africi/> (pristup 22.9.2022.)

"Sjećanje na Dragutina Lermana (1863.-1918.)". *Gradski muzej Požega*, 26. travnja, 2013. <https://www.gmp.hr/item/144-sjecanje-na-dragutina-lermana-1863-1918> (pristup 22.9.2022.)

SKOKO, Božo. 2017. "Kako je Hrvat tijekom svoje afričke ekspedicije imenovan glavnim povjerenikom za istočni Kongo". *Moja Hrvatska*, 25. siječnja. <https://mojahrvatska.vecernji.hr/price/kako-je-hrvat-tijekom-svoje-africke-ekspedicije-imenovan-glavnim-povjerenikom-za-istocni-kongo-1144741> (pristup 22.9.2022.)

TOPOLČIĆ, Ana-Marija. 2020. "Novi mural na karlovačkim ulicama posvećen istraživačima Dragutinu Lermanu i Jakovu Šašelu". *journal*, 1.rujna. <https://www.journal.hr/kultura/umjetnost-i-dizajn/novi-mural-na-karlovackim-ulicama-posvecen-istrazivacima-dragutinu-lermanu-i-jakovu-saselu/> (pristup 22.9.2022.)

8. SAŽETAK

Reprezentacija hrvatskog istraživača Dragutina Lermana u javnom i znanstvenom diskursu

Ovaj diplomski rad propituje konstrukciju lika hrvatskog istraživača Dragutina Lermana u etnološkom, povijesnom, muzejskom, kulturno-turističkom i popularnom diskursu s fokusom na njegovoj etnografskoj djelatnosti i ulozi u kolonijalnoj upravi belgijskog kralja Leopolda II. S obzirom na to, postavlja se pitanje kako se tumači i vrednuje njegova uloga u navedenom kontekstu. U uvodnom dijelu nakon razlaganja problematike i metodike, iznosim kratku Lermanovu biografiju, te povijesni kontekst u kojem je djelovao. U drugom dijelu analiziram sakupljenu etnografsku građu znanstvenih, medijskih i muzejskih izvora, koju u posljednjem dijelu tumačim i razrađujem pomoću teoretskog okvira postkolonijalne kritike te antropologije društvenog sjećanja. Rad zaključujem sa kratkim pregledom provedenog istraživanja, te izlaganjem alternativnog pristupa reprezentaciji sjećanja na analiziranu figuru.

Ključne riječi: Dragutin Lerman, biografija, dnevnik, Kongo, kolonijalizam

9. ABSTRACT

The Representation of Croatian Explorer Dragutin Lerman in Public and Scientific Discourse

This master thesis examines the construction of the image of Croatian explorer Dragutin Lerman within ethnological, historical, museum, cultural-tourism and popular discourse, with a focus on his ethnographic activities as well as his role in the colonial administration of the Belgian king Leopold II. In regards to that, I raise the question of how his role is interpreted and regarded in the aforementioned context. In the introductory section, after presenting the problematics and the methodology, I bring out Lerman's short biography, and the historical context in which he conducted his duties. In the second part I analyse the collected scientific, media, and museum ethnographic material, which I proceed to interpret and expand upon through a theoretical frame of postcolonial criticism and the anthropology of social memory. I conclude the thesis with a short overview of the conducted research as well as elaborating upon an alternative approach to the representation of memory of the analysed figure.

Key words: Dragutin Lerman, biography, journal, Congo, colonialism